

Maxas WEBERIS

## Politika kaip profesinis pašaukimas

Paskaita, kurią skaitysiu Jums pageidaujant, labai Jus apvils visais atžvilgiais. Iš pranešimo apie politiką kaip profesiją Jūs, be abejo, laukiate pasisakymo aktualiais nūdienos klausimais. Apie tai bus grynai formaliai kalbama pabaigoje ryšium su kai kuriais politinės veiklos reikšmės viso gyvenimo kontekste klausimais. Visiškai apeinami bus šios dienos pranešime klausimai, nagrinėjantys, *kokios politikos reikėtų imtis, \*t.y. kokį turinį privalu suteikti savo politinei veiklai, nes tai neturi nieko bendro su aptariamu klausimu - kas yra politika kaip profesinis pašaukimas (Beruf) ir kuo ji turėtų būti. Taigi prie reikalo.*

Ką laikome politika? Tai be galo plati sąvoka, apimanti bet kurią savarankišką *vadovaujančios* (leitender) veiklos rūšį. Kalbama apie bankų devizų politiką, apie reicho banko diskonto politiką, apie profsąjungos politiką streiko metu, galima kalbėti apie miesto ar kaimo bendruomenės mokyklinę politiką, apie valdybos vadovavimo savo draugijai politiką, pagaliau apie politiką išmintingos moters, trokštančios valdyti savo vyrą. Be abejo, šio vakaro mūsų samprotavimai remsis ne tokia plačia sąvoka. Politika vadinšime vadovavimą *politiniam* junginiui (Verband) (šiandien - *valstybei*) arba poveikį tam vadovavimui.

Kas yra "politinis" junginys sociologijos požiūriu? Ką reiškia "valstybė"? Jos irgi negalime sociologiškai apibrėžti, remdamiesi jos funkcijų turiniu. Beveik nėra tokių veiklos sričių, kurių čia ar ten nebūtų į savo rankas paėmęs kuris nors politinis junginys. Kita vertus, nėra ir tokių, apie kurias galima būtų teigti, kad jos visuomet priklausė *išimtinai* tiems junginiams, kuriuos vadina politiniais (šiandien - valstybėmis) arba kurie istoriškai buvo šiuolaikinių valstybių pirmtakai. Šiuolaikinę valstybę galima sociologiškai apibrėžti viena specifine *priemone*, būdinga jai, kaip ir kiekvienam politiniam junginiui - fizine prievarta. "Kiekviena valstybė pagrįsta prievarta", - teigė savo metu Brest-Litovske Trockiš. Tai atitinka tikrovę. Sąvoka "valstybė" atkristų tik *tuomet*, jei egzistuotų prievartos kaip priemonės nežinantys socialiniai dariniai. *Tuomet* prasidėtų tai, ką tikrąja to žodžio prasme galima būtų vadinti "anarchija". Be abejo, prievarta nėra vienintelė ar normali valstybės priemonė - jokiū būdu, veikiau - specifinė jai. Būtent šiandieną valstybės santykis su prievarta ypač glaudus. Praeityje įvairiausi junginiai, pradant gimininiu, fizinę prievartą laikė visai normalia priemone. Tačiau šiandieną mes priversti teigti: valstybė yra tokia žmonių bendrija (Gemeinschaft), kuri tam tikros teritorijos ribose (teritorija tampa požymiu) sėkmingai pretenduoja į *teisėtą fizinę prievartos monopoliją*, nes nūdienai būdinga visiems kitiems junginiams bei atskiriems asmenims suteikti tlek teisės į fizinę prievartą, kiek iš savo pusės leidžia *valstybė*: ji

laikoma vieninteliu "teisės" j prievartą šaltiniu. Taigi mums politika reikėtų siekiamą turėti galios (Machtanteil) arba turėti įtakos dalinantis galią (Machtverteilung) tiek tarp valstybių, tiek valstybės viduje tarp jos sujungtų žmonių grupių.

Kiekvienai valdžia (Herrschaftsbetrieb), kuri siekia nuolat valdyti (Verwaltung), būtinas, iš vienos pusės, veikiančių žmonių nusistatymas paklusti tiems, kurie pretenduoja būti teisėtos prievartos atstovais, ir, iš kitos pusės, reikia šio paklusnumo pagalba disponuoti tomis dalykinėmis priemonėmis, kuriomis panaudojama fizinė prievarta: personaliniu valdymo štabu (Verwaltungsstab) ir dalykinėmis valdymo priemonėmis.

Iš esmės tai atsispindi ir kalboje. Jeigu apie kokį nors klausimą sakoma - tai esąs "politinis" klausimas, apie ministrą ar valdininką (Beamte) - tai esąs "politinis" valdininkas, o apie sprendimą - jis "politiškai" sąlygotas, - tai visuomet turima omeny, kad galios pasidalinimo, išlaikymo ar perdavimo interesai nulėmė atsakymą į tą klausimą, sąlygojo tokį sprendimą, lėmė šio valdininko veiklos sferą. Užsiimantis politika siekia galios - galios kaip priemonės, tarnaujančios kitiems tikslams - idealistiniams arba egoistiniams, - arba galios dėl galios, kad galėtų mėgautis jos suteikiamu prestižo jausmu.

Valstybė, kaip ir istoriškai ankstesni politiniai junginiai, yra teisėta (t.y. teisėta laikoma) prievarta pagrįstas žmonių valdžios žmonėms santykis. Kad jis egzistuotų, pavaldūs žmonės privalo paklusti autoritetui, į kurį pretenduoja valdantieji. Kada ir kodėl jie paklūsta? Kokiais vidiniais pateisinimais ir kokiomis išorinėmis priemonėmis ši valdžia remiasi?

Pradėsime nuo valdžios teisėtumo pagrindimų. Jų, iš esmės, yra trys. Pirmia, "amžinosios vakardienos", papročio autoritetas. Papročio, tapusio šventu, nes jis galioja nuo neatmenamų laikų ir dėl įprastinio nusistatymo jį išlaikyti. Papročio autoritetu remiasi patriarchas bei senųjų laikų patrimonialinis kunigaikštis (Patrimonialfürst).

Toliau seka išskirtinės asmeninės prigimties (charizmos) autoritetas, besiremiantis asmenine ištikimybe, pasiklovimu apreiškimais, didvyriškumū bei kitomis vado savybėmis. Jis būdingas charizmatinei valdžiai. Tai pranašas arba - politinėje sferoje - išrinktas karvedys ar valdovas, didis demagogas ar politinės partijos lyderis (Parteiführer). Ir, pagaliau, valdžia "legalumo" dėka. Ji remiasi tikėjimu įstatyminių statutų galiojimu bei dalykine "kol. potencija", pagrįsta racionaliai sukurtomis taisyklėmis. Jos pagrindas - nusistatymas vykdyti apibrėžtas įstatymu pareigas. Tai šiuolaikinio "valstybės tarno" bei visų šiuo atžvilgiu panašių j jį galios subjektų valdžia. Suprantama, kad iš tikrųjų paklusnumą sąlygoja ypač stiprūs baimės bei vilties motyvai - magiškujų jėgų arba valdovo keršio baimė, viltis būti atlygintam aname arba šiame gyvenime ir, alia to, daugybė kitos rūšies interesų. Apie tai žemiau. Tačiau kai ieškoma legitiminių paklusnumo pagrindų, būtinai susiduriama su šiais trim "grynais" tipais. Šios teisėtumo sampratos bei jų vidinis pagrindimas labai reikšmingi valdymo struktūrai. Savaimė aišku, tikrovėje gryniesi tipai sutinkami labai retai. Tačiau šiandieną negalime išnagrinėti labai painių šių grynujų tipų atmainų, pereinamųjų formų, kombinacijų - tai "bendrosios valstybės teorijos" sritis. Labiausiai mus domina antrasis iš išvardintų atvejų - valdžia, paremta paklūstančiųjų pasiklovimu "lyderio" grynai asmenine "chariz-

ma", nes čia stipriausiai išryškėja *pašaukimo* idėjos šaknys. Pasiklovimas pranašo, karo vado arba žymaus demagogo tautos susirinkime ar parlamente charizma reiškia, kad būtent jis pripažįstamas asmeniškai "pašauktu" vadovauti žmonėms, kad jie paklūsta jam ne iš tradicijos ar pagal įstatymus, bet tikėdami juo. Jis pats, jei tik yra kažkas daugiau nei primityvus bei tuščias konjunktūrinis išsišokėlis, gyvena tik savo idėja, savo reikalu. Bet jo mokytiniai, palyda, šalininkai yra atsidavę asmeniškai jam ir jo asmeninėms savybėms. Visose šalyse bei istorinėse epochose vadai pasireiškė dviejuose praeityje svarbiausiuose vaidmenyse - mago ar pranašo, iš vienos pusės, bei išrinkto karo, gaujos vado, kondotjero - iš kitos. Vakarams būdinga tai, kas mus labiausiai domina: *politinė* lyderystė. Ji iš pradžių atsirado laisvo "demagogo" pavidalu tik Vakarams, pirmiausia Viduržemio jūros kultūrai, būdinguose miestuose - valstybėse. Vėliau toks lyderis tapo parlamentiniu "partijos vadu" taipogi tik Vakaruose išsisknijusioje konstitucinėje valstybėje.

Sie politikai "iš pašaukimo" tikrąja žodžio prasme, be abejo, jau nebėra vienintelės lemiančios figūros politinių kovų bruzdesyje. Čia labiausiai lemia jų turimų pagalbinių priemonių pobūdis. Kokiu būdu vadovaujantios politinės jėgos įtvirtina savo valdžią? Šis klausimas tinka bet kuriai valdžios rūšiai, taigi ir visoms politinės valdžios formoms - tradicinei, legaliajai bei charizmatinei.

Valdymo aparatą, kuris yra politinės bei visokios kitokios veiklos išorinis reiškiny, paklusti valdovui (Gewalthaber) verčia, be abejo, ne tik teisėtumo supratimas, apie kurį tik ką kalbėjome, bet ir dvi priemonės, kliudančios asmeninius interesus: materialinis atlyginimas ir socialinis prestižas. Vasalų lenai, patrimonialinių valdininkų beneficijos, šiuolaikinių valstybės tarnautojų atlyginimai, taip pat riterio garbė, luominės privilegijos, valdininko prestižas yra atlyginimas, o baimė jų netekti - galutinė lemiama valdymo aparato solidarumo su valdovu riežastis. Tai liečia ir charizmatinę lyderystę. Kariams - kovos šlovė ir grobis, o demagogo palydai - spoils(1), t.y. valdomųjų išnaudojimas turint monopolį valdymo pareigybėms, politiškai sąlygotas pelnas bei garbingi apdovanojimai tuštybei.

Kiekvieno prievartinio viešpatavimo išsaugojimui, lygiai kaip ir ekonominei veiklai, būtinas tam tikrų materialinių dalykinių priemonių arsenalas. Visos valstybinės santvarkos (Staatsordnungen) skiriasi pagal tai, ar jos remiasi tuo principu, kad tas žmonių aparatas (valdininkai ar kas jie bebūtų), kurio paklusnumu vaļdovas turi pasikliauti, turi *savo* nuosavybėje valdymo priemones (pinigus, pastatus, karo priemones, transporto parką, arklius ar kas tai bebūtų), arba tuo, kad valdymo aparatas yra "atskirtas" nuo valdymo priemonių lygiai taip pat, kaip kad šiandien kapitalistinėje gamyboje tarnauti jas ar proletaras yra "atskirtas" nuo materialinių gamybos priemonių. Taigi arba valdovas *pats vadovauja* ir organizuoja administraciją, deleguodamas vykdomąją valdžią asmeniniams tarnauti samdytiems valdininkams, asmeniniams favoritams bei patikėtiniams, kurie nėra savininkai, t.y. neturi nuosavybės teisių materialioms valdymo priemonėms, bet yra šeimininko vaļovaujami, arba viskas yra priešingai. Šis skirtumas būdingas visoms praeities valdymo organizacijoms.

Politinį junginį, kur materialios valdymo priemonės yra dalinėje ar ab-

soliučioje priklausomo valdymo aparato žinioje, vadinsime "luominiu" junginiu. Lenų junginyje, pvz., vasalas iš savo kišenės apmokėdavo valdymo bei teisingumo vykdymo jam paskirtoje teritorijoje išlaidas, pats apsiginkluodavo ir apsirūpindavo maistu kare. Jam pavaldūs vasalai darė tą patį. Tai, be abejo, turėjo poveikį pono galiai, paremtai tik asmenine ištikimybe ir tuo, kad nuosavybės lenui ir vasalo socialinio prestižo "teisėtumas" buvo kildinamas iš pono.

Tačiau visur, net ir anksčiausiuose politiniuose dariniuose, aptinkame asmeniškai valdant ir patį valdovą. Jis bando paimti į savo rankas valdymą, pasitelkdamas tiesiogiai nuo jo priklausomus dvariškius, tarnus, asmeniniu favoritus, beneficijų gavėjus, kuriems natūra ir pinigais atlyginama iš jo sandėlių. Jis siekia pats apmokėti išlaidas pajamomis iš savo valdų, suburti asmeniškai nuo jo priklausomą, iš jo svirną, sandėlių, arsenalų apginkluotą ir aprūpintą kariuomenę. Luominiame junginyje valdovas viešpatauja, padedamas savarankiškos "aristokratijos", taigi dalinasi su ja valdžia. Valdydamas asmeniškai, jis remiasi arba baudžiauninkais, arba plebėjais - beturčiais, be socialinio prestižo sluoksniais, kurie materialiai absoliučiai nuo jo priklauso ir neturi jokios savos konkuruojančios galios. Šiam tipui priklauso visos patriarchalinės ir patrimonialinės valdžios, sultonistinės despotijos bei biurokratinės valstybės organizacijos formos. Ypač biurokratinė valstybės organizacija (Staatsordnung), kurios racionaliausias pavidalas būdingas būtent šiuolaikinei valstybei.

Šiuolaikinė valstybė pradeda sėkmingai vystytis, kai valdovas ima ekspropriuoti į jį besilygiuojančius "privačius" savarankiškus valdymo subjektus - valdymo ir karo priemonių, finansų, bet kokių politškai panaudojamų gėrybių savininkus. Visas procesas - tai tobula paralelė kapitalistinės įmonės vystymuisi, pamažu ekspropriuojant savarankiškus gamintojus. Pagaliau mes matome, kad šiuolaikinėje valstybėje disponavimas visomis politinės veiklos priemonėmis susikoncentruoja viename vieninteliame taške. Nė vienas valdininkas net yra nei jo išleistų pinigų, nei pastatų, atsargų, gamybos priemonių, karo technikos, kurias jis disponuoja, savininkas. Šiandieninė "valstybėje" - ir tai yra esminis dalykas jos sąvokai - valdymo aparatas (administracijos valdininkai ir tarnautojai) visiškai atskirti nuo materialinių veiklos priemonių. Čia prasideda pati naujausia istorija - mūsų akyse bandoma pradėti šio politikos priemonių ekspropriatoriaus, o kartu ir politinės galios ekspropriaciją. Revoliucija šioje srityje pasiekė bent tiek, kad į teisėtą (gesetzten) vyresnybės vietą atėjo lyderiai, kurie uzurpacijos ar rinkimų būdu užvaldė politinį žmogiškąjį bei materialųjį aparatą, o savo teisėtumą (kiek jo bebūtų) kildina iš valdomųjų valios. Kitas klausimas, ar ji šios, bent jau regimos, sėkmės dėka gali pagrįstai tikėtis įgyvendinti ekspropriaciją ir kapitalistinėse įmonėse, kurioms, nepaisant daugelio analogijų, vadovaujama pagal visai kitus dėsnius negu politiniam valdymui. Šiuo klausimu šiandieną savo požiūriu nereikšime. Aš pateikiu Jūsų dėmesiui tik grynas sąvokas: šiuolaikinė valstybė - tai organizuotas valdžios junginys, kuris tam tikroje teritorijoje sėkmingai monopolizavo teisėtą fizinę prievartą kaip valdžios priemonę, tam sukcentravo savo vadovų rankose materialias veiklos priemones, ekspropriavo visus luominius funkcionierius, kurie anksčiau savaveiksmiškai jomis naudojosi, ir nelyginant viršiausias asmuo užėmė jų vietą.



Politinės ekspropriacijos procese, kuris nevienodai sėkmingai vyko visose šalyse, pasirodė pirmieji "politikai iš pašaukimo" (Berufspolitiker) *antrąja* prasme, iš pradžių tarnavę valdovams (Fürsten). Tai asmenys, kurie patys nenorėjo būti charizmatinio tipo valdovais, bet stojo *tarnauti* politiniams vadams. Kovoje už politinę ekspropriaciją jie tarnavo valdovams, užsidirbdami tarnyba pragyvenimui ir paversdami ją dvasiniu savo gyvenimo turiniu. Vėlyvi tik Vakaruose mes randame šios rūšies profesionalius politikus tarnaujant ir kitoms jėgoms, ne tik valdovams (Fürsten). Praeityje jie buvo tų valdovų svarbiausias galios ir politinės ekspropriacijos instrumentas.

Prieš pradėdami detaliau nagrinėti šį "profesionalaus politiko" tipą, visapusiškai ir nedviprasmiškai išsiaiškinkime jo egzistavimo aplinkybes. "Politika" galima užsiimti, t.y. siekti įtakos galios dalybose tarp politinių darinių ir jų viduje, būnant ir politiku "tam sykiui", ir užsiimant politika kaip antrąja, šalutine profesija, ir kaip pagrindine profesija, - lygiai kaip ekonominėje veikloje. Mes visi esame politikai "tam sykiui", kai balsuojame arba kitaip reiškiamo valią, pvz., pritardami arba protestuodami "politiniame" susirinkime, sakydami "politinę" kalbą ir t.t. Daugumos žmonių ryšys su politika tuo ir apsiriboja. "Šalutinė" profesija politika yra šiandien visiems tiems politinių partijų organizacijų patikėtiniams ir vadovams, kurie paprastai užsiima šia veikla tik esant reikalui ir kuriems politika nei materialiai, nei idealiai nėra *pagrindinis* gyvenimo turinys. Tai tinka ir tiems valstybės tarybų (Staatsraten) ir panašių patariamųjų organų nariams, kurie atlieka savo funkcijas tik pakviesti. Lygiai tas pat ir su plačiais mūsų parlamentarų sluoksniais, užsiimančiais politika tik sesijų metu. Praeityje tokie sluoksniai ypač būdingi luomams (Standen). Luomais vadinsime karo bei valdymo priemonių arba asmeninių valdžios prerogatyvų savininkus. Didelė jų dalis visai nesiruošė visą gyvenimą ar didesnę jo dalį, ar net dažniau negu progai pasitaikius, skirti politikai. Savo valdžios prerogatyvas jie panaudodavo rentai arba pelnui gauti, o politika dėl politinio junginio reikalų užsiimdavo tik valdovui ar luomo bendrams specialiai reikalaujant. Tas pats ir su kitais pagalbininkais, kuriuos valdovas panaudodavo, kovodamas už vien jam pavaldžios politinės organizacijos sukūrimą. Tokį pobūdį turėjo "rūmų tarybos" ir, dar giliau į praeitį, žymi dalis kurijose(2) ir kituose valdovų patariamuosiuose organuose besirenkančių patarėjų. Tačiau valdovui, žinia, nepakako vien šių atsitiktinių pagalbinių jėgų. Jam teko pasirūpinti sukurti aparatą iš pagalbininkų, kuriems tarnyba jam buvo *pagrindinė* profesija. Nuo to, iš kur juos ėmė, didžiąja dalimi priklausė besikuriančio dinastinio politinio darinio struktūra, ir ne tik ji, bet ir visos kultūros pobūdis. Tokia pati būtinybė iškilo tiems politiniams junginiams, kurie, visai panaikindami arba smarkiai apribodami valdovo valdžią, politiškai save įteisino vadinamųjų "laisvų" bendrijų (Gemeinwesen) pavidalu. "Laisvų" ne prievartinės valdžios nebuvimo prasme, bet dėl to, kad čia nebuvo tradiciškai teisėtos (dažniausiai - religijos išventintos) valdovo valdžios, laikomos vieninteliu autoriteto šaltiniu. Vakarai - jų istorinė tėvynė, o jų gimtieji namai - miestas kaip politinis junginys, kaip mes aptinkame pirmiausia Viduržemio jūros kultūriname regione. Kaip šiais atvejais atrodė politikai, kuriems politika buvo *pagrindinė* profesija?

Yra du būdai tapti profesionaliu politiku: arba gyventi "politikai", arba

"iš politikos". Šios priešstatos priešingybės nėra nesuderinamos. Paprastai, bent jau idealiai, o dažniausiai ir realiai, daromi abu dalykai. Tam, kas gyvena "politikai", ji yra "jo gyvenimas" vidine prasme. Arba jis džiaugiasi, turėdamas galią kaip tokia, arba jo dvasinė pusiausvyra ir savijauta laikosi suvokimu, kad jo gyvenimui teikia prasmę tarnavimas "reikalui". Šia vidine prasme kiekvienas rimtas žmogus, kuris gyvena reikalui (für eine Sache), tikriausiai gyvena ir iš šio reikalo (von dieser Sache). Skirtumas liečia kur kas svaresnę dalyko pusę - ekonominę. "Iš politikos" kaip profesijos gyvena tas, kuris siekia paversti ją pastoviu pajamų šaltiniu, o "politikai" - tas, kuris to nesiekia. Kad kas nors šia ekonomine prasme galėtų gyventi "politikai", privačios nuosavybės santvarkoje turi egzistuoti kelios, tarkime, labai trivalios sąlygos: dažniausiai toks žmogus turi ekonomiškai nepriklausyti nuo pajamų, kurias gali gauti iš politikos. Tai labai paprasta: jis privalo būti turtingas, arba kaip privatus asmuo gauti pakankamai pajamų. Taip yra bent jau normaliomis aplinkybėmis. Tiesa, karo vado kariaunai lygiai taip pat nerūpi normalios ekonominės sąlygos, kaip ir revoliucinio gatvės herojaus palydai. Abi gyvena iš trofėjų, grobio, konfiskacijų, kontribucijų, smurtu išreikalautų neuždirbtų lėšų - visa tai iš esmės yra viena ir tas pat. Tačiau visa tai neišvengiamai tėra ekstrordinariniai reiškiniai. Kasdieniniame ūkiniame gyvenime tik nuosavas turtas gali padaryti žmogų ekonomiškai nepriklausomą. Tačiau to negana: profesionaliam politikui būtina galimybė "atsitraukti nuo ūkio", t.y. jo pajamos neturi priklausyti nuo nuolatinio asmeninio visiško ar žymaus dalyvavimo rankomis ir protu jas pelnant. Geriausioje padėtyje yra rentininkas, t.y. tas, kuris gauna pilnutinai nedarbines pajamas. Tai arba senovės dvarininkų, šių laikų stambiųjų žemvaldžių bei aristokratų žemės renta (antikoje ir viduramžiais dar ir renta iš vergų bei baudžiauninkų), arba renta iš vertybinių popierių bei panašių šiuolaikinių rentos šaltinių. Nei darbininkas, nei (kas labai svarbu) verslininkas (Unternehmer), ir ypač stambus šiuolaikinis verslininkas, negali atsitraukti nuo savo ūkio. Nes būtent verslininkas - o pramonininkas daug stipriau negu fermeris (dėl sezoninio žemės ūkio darbų pobūdžio) yra pririštas prie savo įmonės ir yra joje nepamainomas. Dažniausiai būna labai sunku jį pakeisti netgi laikinai. Taip pat sunku pavaduoti, pvz., gydytoją, ir kuo jis žymesnis bei užimtesnis, tuo sunkiau. Daug lengviau - dėl grynai techninių priežasčių - advokatui. Todėl advokatai profesionalioje politikoje vaidino nepalyginamą vaidmenį, dažnai tiesiog vyraudavo. Nebetęsime šios kazuistikos, tik išsiaiškinsime kai kurias išvadas.

Kai valstybei ar partijai vadovauja žmonės, ekonomine žodžio prasme gyvenantys politikai, o ne iš politikos, tai neišvengiamai reiškia, kad politiškai vadovaujantys sluoksniai komplektuojami "plutokratiškai". Tuo, be abejo, neteigiama, kad toks plutokratinis vadovimas sykiu reiškė, jog politiškai valdantis sluoksnis nesiekė gyventi iš politikos, t.y. nepanaudavo savo politinės valdžios ir savo privatiems ekonominiams interesams. Ne apie tai, be abejo, kalbama. Nebuvo sluoksnio, koku nors būdu to nedariusio. Tai tereiškia, kad profesionalus politikas nėra tišogiškai priverstas siegtis gauti atlyginimą už savo politinę veiklą, kaip kad priverstas daryti kiekvienas beturtis. Kita vertus, tai visai nereiškia, kad nepasiturintiems politikams rūpėdavo vien tik arba pirmiausia asmeninis

pasipelnymas iš politikos ir kad jie visai negalvodavo "apie reikalą" arba galvodavo ne vien apie jį. Tai netiesa. Kaip rodo patirtis, rūpinimasis savo egzistencijos ekonominiu "saugumu" - sąmoningai arba nesąmoningai - yra visos partitūrinčio žmogaus gyvenimo orientacijos centras. Beatodairišku ir besąlygišku politiniu idealizmu pasižymi būtent (jei ne išskirtinai) tie, kurie dėl neturto yra kitapus pasisakančių už ekonominės tvarkos visuomenėje išsaugojimą sluoksnių ribų. Ypač tai būdinga išskirtinėms, t.y. revoliucinėms epochoms. Iš to, kas pasakyta šios pastraipos pradžioje, plaukia tik tai, kad *neplutokratinio* politinių interesantų, lyderių ir jų palydų komplektavimo būtina sąlyga yra šių interesantų pastovios ir patikimos pajamos iš politinės veiklos. Politika galima užsiimti "dėl garbės", ir tada ją daro, kaip sakoma, "nepriklausomi", t.y. pasiturintys žmonės, visų pirma rentininkai. Arba kitaip ji prieinama beturčiams, ir tada jiems reikia atlyginti. "Iš politikos" gyvenantis profesionalus politikas gali būti arba "beneficijos turėtojas" (Pfründner), arba apmokamas "valdininkas" (Beamter). Jis arba gauna pajamas iš rinkliavų ir mokesčių už tam tikras paslaugas (arbatpinigiai ir kyšiai tėra nereguliari ir formaliai nelegali tokio pobūdžio įplaukų atmaina), arba gauna pastovų atlyginimą natūra ar pinigais, arba gauna pajamų ir vienu, ir kitu būdu. "Iš politikos" gyvenęs profesionalas gali veikti kaip "verslininkas", nelyginant senųjų laikų kondotjeras, arba vietos valdžioje nuomininkas, arba pirkėjas, arba "bosas" Amerikoje, į išlaidas žiūrintis kaip į kapitalo idėją, kuris, panaudojant jo įtaką, pradės duoti pelną. Arba toks profesionalas gali gauti tvirtą atlyginimą kaip redaktorius, partijos sekretorius, kaip šiuolaikinis ministras ar politinės funkcioniarius. Kunigaikščiai, pergalingi užkariautojai arba laimėjusių partijų vadai savo svitai senovėje atsilygindavo lenais, dovanodami žemę, visokiomis beneficijomis, o išsivysčius pinigų sistemai - ypač rinkliavinėmis beneficijomis (Sportelpfründen). Šiandien partijų lyderiai už ištikimą tarnybą dalina visokius postus partijose, laikraščiuose, draugijose, ligonių kasose, bendruomenėse ir valstybėse. Visos partijų kovos - tai ne tik kovos dėl dalykinių tikslų, tačiau visų pirma ir dėl tarnybų kontrolės. Visos kovos Vokietijoje tarp partikuliaristų ir centralistų vyksta pirmiausia ir dėl to, kuri valdžia - valdžia Berlyne ar valdžia Miunchene, Karlsrūhėje, Drezdene - disponuos tarnybomis. Joms atitenkančių tarnybų skaičiaus sumažėjimą partijos pergyvena jautriau negu pasipriešinimą jų dalykiniams tikslams. Prefektų pakeitimas dėl partijų politikos Prancūzijoje išada buvo laikomas didesne permaina ir sukeldavo daugiau triukšmo, negu vyriausybės programos pakeitimas, teturintis tik frazeologinę reikšmę. Kai kurios partijos, būtent Amerikoje, išnykus seniesiems prieštaravimams dėl konstitucijos interpretavimo, tapo grynai tarnybų medžiotojų partijomis, keičiančiomis savo dalykines programas priklausomai nuo šansų gauti balsus. Abi didžiosios Ispanijos partijos iki pastarojo mėto, siekdamos aprūpinti savo palydus tarnybomis, iš viršaus sufabrikuotais "rinkimais", sutartine eilės tvarka keitė viena kitą. Buvusiose Ispanijos kolonijose tiek vadinamųjų "rinkimų", tiek "revoliucijų" metu kaunamasi dėl valstybės lovio, iš kurio geidžia misti nugalėtojai. Šveicarijoje partijos taikiai proporcingai pasidalina tarpusavyje postus, o kai kurie mūsų "revoliucingi" konstituciniai projektai, kaip, pvz., pirmasis, sudarytas Badenui, siekė šią sistemą pritaikyti ministrų postams, traktuodami valstybę bei jos tarnybas kaip aprūpinimo beneficijomis

įstaigą. Ypač tuo susiviliojo Centro partija, net įtraukusi tarp savo programos punktų tarnybų padalijimą proporcingai tikyboms, taigi nepaisant to, kaip kas dirba. Dėl bendros biurokratizacijos didėjant tarnybų kiekiui, augant poreikiui gauti tarnybą kaip specifinę *garantuoto* aprūpinimo formą, ši tendencija stiprėja visose partijose. Partijos jų šalininkams vis labiau virsta priemone apsirūpinti.

Tačiau šiai tendencijai prieštarauja šiuolaikinės valdininkijos išsivystymas. Šiuolaikiniai valdininkai yra aukštos kvalifikacijos protiniai darbuotojai, išėję ilgametį specializuotą profesinį parengimą. Jų sąžiningumas paremtas aukštai išvystytu savo statuso *garbingumo* suvokimu. Be jo mums grėstų didžiulis korupcijos bei vulgaraus nemokšiško pavojus. Tai būtų pavojinga ir grynai techniniam valstybės aparato veiksmingumui. Šio aparato reikšmė ekonomikai, jai vis labiau visuomenėjant, nuolat augo ir auga. Politinio laimikio medžiotojų diletantiškam valdymui Jungtinėse Valstijose jau seniai sudavė smūgį Civil Service Reform(3). Iki tol, priklausomai nuo prezidento rinkimų baigties, pasikeisdavo šimtai tūkstančių valdininkų, netgi laiškanėšiai; profesionalus valdininkas, tarnaujantis visą gyvenimą, buvo negirdėtas dalykas. Šiuolaikinės valdininkijos išsivystymą sąlygojo grynai techniniai, neapeinami valdymo poreikiai. Europoje specializuota profesionali valdininkija pamažu išsivystė per pusę tūkstančio metų. Pradžią padarė italų miestai bei sinjorijos, o monarchijose - užkariautojų normanų valstybės. Lemiamas žingsnis buvo žengtas tvarkant valdovų *finansus*. Imperatoriaus Makso(4) valdymo reformos rodo, kaip sunkiai valdininkams ėjosi, net verčiant didžiausiam būtinumui ir turkų grėsmei, išstumti valdovą iš šios srities, kuri mažiausiai pakenčia valdančiojo, kuris tada buvo visų pirma riteris, diletantizmą. Karo technikos vystymasis pareikalavo profesionalių karininkų, teisenos tobulėjimas - kvalifikuotų juristų. Labiau išsivysčiusiose šalyse profesionalioji valdininkija 16 amžiuje galutinai nugalėjo šiose trijose srityse. Įsigalint valdovų absoliutizmui luomų atžvilgiu, kartu jų patvaldiška valdžia pradėjo atitekti profesionaliajai valdininkijai, kuri ir įgalino nugalėti luomus.

Kartu su profesionaliosios *valdininkijos* iškilimu prasidėjo, nors ir ne taip pastebimai, "vadovaujančių *politikų*" išrutula. Savaiame aišku, įtakingi valdovų patarėjai egzistavo nuo senų laikų ir visame pasaulyje. Poreikis kiek galima sumažinti asmeninę sultono atsakomybę už valdymo pasekmes sukūrė "didžiojo vizirio" tipą Rytuose. Vakaruose diplomatija pirmą kartą tapo sąmoningai kultivuojamu menu Karolio V ir Machiavellio laikais Venecijos pasiuntinių pranešimų įtakoje. Šie pranešimai buvo uoliai studijuojami diplomatų - specialistų. Humanitariškai išsilavinę diplomatijos meno žinovai tarpusavyje bendravo kaip mokyto išrinktųjų sluoksnio nariai, panašiai kaip humanitariškai išprusę kinų valstybės vyrai paskutinio susiskaldymo laikotarpiu. Tik dėl konstitucinės raidos galutinai ir neatidėliotinai iškilo būtinybė, kad *visai* politikai, įskaitant vidaus politiką, formaliai vienvaldiškai vadovautų vienas valstybės veikėjas. Iki tol, savaiame aišku, tokios pavienės asmenybės egzistuodavo kaip valdovų patarėjai arba faktiškai vadovai. Tačiau įstaigų (Behč-den) organizacija net ir labiausiai išsivysčiusiose šalyse iš pradžių ėjo kitais keliais. Susikūrė *kolegialūs* aukščiausieji valdymo organai. Teoriškai ir faktiškai (tačiau vis mažesniu mastu) jie posėdžiaudavo, asmeniškai pirmininkaujant valdovui, kurio žodis buvo

lemiamas. Šioje kolegialioje sistemoje buvo memorandumai ir kontrmemorandumai bei motyvuotas daugumos ir mažumos balsavimas. Be oficialių aukščiausiųjų įstaigų, valdovą supo grynai asmeninių patikėtinių ratas - "kabinetas". Per šiuos patikėtinius jis perduodavo savo sprendimus apie valstybės tarybos (arba kitaip vadinamos aukščiausios valstybės įstaigos) nutarimus. Vis labiau į diletanto padėtį patenkantis valdovas per šią kolegialią sistemą bandė atsipalaiduoti nuo nepermaldaujamai augančio profesionalios valdininkijos svorio ir išlaikyti aukščiausiąją valdžią savo rankose. Ši slapta kova tarp profesionaliosios valdininkijos ir patvaldytės vyko visur. Padėtis pasikeitė, tik atsiradus parlamentams ir jo partijų vadams, siekiantiems valdžios. Labai skirtingos aplinkybės davė vis dėlto išoriškai panašius rezultatus. Žinoma, su tam tikrais skirtumais. Ten, kur dinastijos išlaikė rankose realią valdžią, - kaip, pvz., Vokietijoje, - valdovo ir valdininkijos interesai susivienijo prieš parlamentą bei jo pretenzijas į valdžią. Valdininkai buvo suinteresuoti, kad ir vadovaujančios vietos - ministrų postai būtų užimami jų, t.y. taptų valdininkų karjeros objektu. Monarchas savo ruožtu buvo suinteresuotas galimybe skirti ministrus savo nuožiūra ir iš jam atsidavusių valdininkų gretų. O abi pusės buvo suinteresuotos, kad politinė vadovybė būtų viena ir vieninga parlamento atžvilgiu. Tai gi suinteresuotos, kad kolegiali sistema būtų pakeista vienu kabineto vadovu. Be to, monarchui, kad bent jau grynai formaliai atsiribotų nuo partijų kovų bei išpuolių, dar reikėjo jį dengiančio atsakingo asmens. Tai toks asmuo, kuris atsako parlamentui, stoja prieš jį ir derasi su partijomis. Visi šie interesai sąveikavo viena kryptimi: atsirado vienas vadovaujantis ministras - valdininkas. Parlamento galios plėtojimas dar labiau stiprino vienijimo tendenciją ten, kur ji, kaip Anglijoje, įgijo persvarą prieš monarchą. Kabinetas su vieninteliu parlamento vadovu ("Leader") priešakyje čia susikūrė kaip tuo metu gavusios daugumą *partijos* komitetas. Šią partijos galią oficialūs įstatymai ignoravo, bet faktiškai ji vienintelė buvo politiškai lemianti galia. Oficialūs kolegialūs organai patys savaime nebuvo tikrosios valdančios jėgos - partijos - organai ir todėl negalėjo būti realaus valdymo subjektais. Valdantieji partijai, kad ji galėtų įtvirtinti savo valdžią šalies viduje ir varyti didelio masto užsienio politiką, buvo reikalingas stiprus organas, sudarytas tik iš realiai vadovaujančių ir konfidencialiai posėdžiaujančių asmenų, būtent kabinetas. O santykiams su publika, ypač parlamento publika, partijai reikėjo vieno už visus sprendimus atsakingo lyderio: kabineto galvos. Šią anglišką sistemą parlamentinių ministerijų pavidalu vėliau perėmė kontinentas. Tik Amerikoje ir jos įtakojamose demokratijose jai buvo priešpastatyta visai kitokia sistema. Amerikietiškoje sistemoje tiesioginiuose rinkimuose išrinktas nugalėjęs partijos lyderis yra jo paties paskirtų valdininkų aparato galva. Parlamento pritarimas jam reikalingas tik biudžeto ir įstatymų leidimo klausimais.

Politikai pavirtus veikla, reikalaujančia įgūdžių bei žinių apie kovą dėl galios ir jos metodus, taikomus šiuolaikinių partijų, viešieji funkcionieriai pasidalijo į dvi nors ir ne griežtai, bet vis dėlto ryškiai besiskiriančias kategorijas: iš vienos pusės, tai profesionalūs valdininkai (Fachbeamte), iš kitos - "politiniai funkcionieriai" ("politische Beamte"). Tikrąja to žodžio prasme "politinių" funkcionierių išorinis skiriamasis požymis yra tas, kad jie bet kada gali būti perkelti bet kur kitur bei atleisti arba "laikiniai atšaukti".

Tokie yra prancūzų prefektai bei jiems prilygstantys kitų šalių valdininkai. Tuo jie griežtai skiriasi nuo "nepriklausomų" teismo valdininkų. Anglijoje šiai kategorijai priklauso valdininkai, kurie, pasikeitus parlamento daugumai, o kartu ir kabinetui, pagal nusistovėjusią taisyklę palieka savo postus. Pirmiausia šiai kategorijai priskiriami tie, kurių kompetencija - bendrasis "vidaus valdymas". "Politinę" jo dalį sudaro visų pirma "tvarkos", t.y. esamų valdžios santykių (Herrschaftsverhältnisse) palaikymas šalyje. Prūsijoje Putkamerio įsakas įpareigojo šiuos valdininkus potvarkių ignoravimo atvejais "atstovauti vyriausybės politikai". Kaip ir Prancūzijos prefektai, jie kaip tarnybinis aparatas buvo panaudojami rinkimams paveikti. Priešingai nei kitose šalyse, vokiškoje sistemoje "politiniai" funkcionieriai buvo panašūs į kitus tuo, kad ir iš jų buvo reikalaujama akademinio išsilavinimo, kvalifikacinių egzaminų ir specialios parengiamosios tarnybos. Šis specifinis profesionaliosios valdininkijos požymis mūsųose nebūdingas tik politinio aparato šefui - ministrui. Jau senojo režimo Prūsijos kulto ministru galima buvo tapti, netgi nesimokius kokioje nors aukštesnėje mokykloje. Tuo tarpu ministro padėjėjų (Vortragender Rat) galima buvo tapti, tik išlaikius nustatytus egzaminus. Prūsijos švietimo ministerijos kvalifikuotas atsakingasis referentas (Dezernent) ar patarėjas (Vortragender Rat), pvz., ministro Althofa laikais, suprantama, buvo nepalyginamai geriau informuoti apie tikrąsias technines savo srities problemas negu jų šefas. Ne kitaip buvo ir Anglijoje. Dėl to jie buvo stipresni visuose einamuosiuose reikaluose. Čia nėra nieko absurdiško. Ministras buvo tik *politinių* jėgų atstovas. Jis privalėjo arba politiškai įvertinti sau pavaldžių profesionalių valdininkų pasiūlymus, arba pateikti jiems atitinkamas politines direktyvas.

Panaši situacija ir privačioje ekonominėje įmonėje: tikrasis "suverenas" - akcininkų susirinkimas - turi gamybos valdymui ne daugiau įtakos, kaip ir profesionalių valdininkų vaidoma "liaudis". Įmonės politiką lemiantys asmenys - bankų valdoma "priežiūros taryba" - pateikia tik ekonomines direktyvas ir parenka asmenis į įmonės administraciją, bet patys techniškai nepajėgūs vadovauti įmonei. Nėra jokių principinių naujovių ir dabartinės revoliucinės valstybės struktūroje. Nieko naujo neįvyksta, kai valdžia administracijai atitenka kulkosvaidžiais ginkluotiems absoliutiems diletantams, kurie norėtų profesoriais valdininkais naudotis kaip vykdomaisiais organais. Šios sistemos problemas ne tai sudaro, bet šiandien jos mums nerūpi.

Mus labiau domina profesionalių politikų - tiek "vadų", tiek jų palydos - tipiški savitumai. Jie keitėsi ir šiandien labai įvairuoja.

Kaip matėme, "politikai profesionalai" išsirutuliojo valdovų kovose su luomais, tarnaudami pirmiems. Trumpai pangrinėkime jų pagrindinius tipus.

Kovoje prieš luomus valdovas rėmėsi politiškai panaudojamais neluominiais sluoksniais. Indijoje ir Indokinijoje, budistinėje Kinijoje bei Japonijoje, lamaistinėje Mongolijoje, lygiai kaip ir krikščioniškuose viduramžių kraštuose tai buvo pirmiausia dvasininkai (Kleriker). Techniškai dėl to, kad jie buvo raštingi. Siekiant turėti raštingus administratorius, kuriuos galima būtų panaudoti imperatoriaus, kunigaikščio ar chano kovoje su aristokratija, buvo importuojami brahmanai, budistų šventikai, lamos, kaip politiniai patarėjai panaudojami vyskupai bei kunigai. Dvasininkas (ypač

susaistytas celibatu) nebūdavo įtrauktas į įprastas rietenas dėl politinių bei ekonominių interesų ir neturėjo pagundos išgauti iš valdovo politinę galią savo palikuonių naudai, kaip kad leno turėtojas. Jo luominės priklausomybės ypatybės "atskirdavo" jį nuo valdovo valdymo priemonių.

Kitas toks sluoksnis buvo humanitarinį išsilavinimą gavę literatai. Buvo laikai, kai buvo mokomasi rašyti kalbas lotyniškai ir eiles graikiškai, turint tikslą tapti valdovo politiniu patarėju ir visų pirma valdovo politinių memorandumų kūrėju. Tai buvo pirmųjų humanistinių mokyklų klestėjimo ir karališkųjų "poetikos" profesūrų steigimo laikas. Mūsųose jie baigėsi, neigiamai paveikę švietimo sistemą, bet politikoje nepalikę jokių gilesnių pasekmių. Kitaip įvyko Rytų Azijoje. Kinų mandarinas yra, arba tiksliau, iš pradžių buvo maždaug tuo pat, kuo buvo mūsų Renesanso epochos humanistas: literatu, išmokslintu ir egzaminuotu pagal senovinius kalbos paminklus. Skaitydami Li Hung Čango dienoraščius pamatysime, kad dar jis labiausiai didžiavosi tuo, jog rašė eilėraščius ir buvo geras kaligrafas. Šis sluoksnis, besilaikantis konvencijų, orientuotų į Kinijos senovę, nulėmė visą Kinijos likimą. Panašus gal būtų ir mūsų likimas, jei humanistai savo laiku būtų turėję nors mažiausią šansą įgyti tokią pat įtaką.

Trečiasis sluoksnis - rūmų didikai (Hofadel). Valdovai, sėkmingai atėmę iš aristokratų luominę politinę valdžią, sutelkė juos rūmuose ir panaudojo juos politinėje bei diplomatinėje tarnyboje. Lūži, kuris mūsų auklėjimo sistemoje įvyko 17 amžiuje, sąlygojo dar ir tai, kad valdovų tarnyboje humanistus literatus pakeitė profesionalūs politikai iš rūmų didikų.

Ketvirtoji kategorija - specifiškai angliška institucija: patricijatas, susidedantis iš smulkiosios bajorijos bei miesto rentininkų, paprastai vadinamas "gentry". Tai sluoksnis, kurį seniau valdovas panaudojo prieš baronus. Šiam sluoksniui valdovas atidavė "selfgovernment" (5) tarnybas ir vėliau darėsi vis labiau nuo jo priklausomas. Dėl savo socialinės valdžios interesų šis sluoksnis be atlyginimo užėmė visus vietinės administracijos postus. Jis apsaugojo Angliją nuo biurokratizmo, ištikusio visas kontinento valstybes.

Penktas sluoksnis būdingas Vakarams, ypač Europos kontinentui, ir nulėmė visą jo politinę struktūrą. Tai - universitetus baigę juristai. Galinga romėnų teisės, transformuotos vėlyvosios Romos biurokratinėje valstybėje, įtaka ryškiausiai pasireiškė tuo, kad visur politinio valdymo revoliucinį pertvarkymą į racionalią valstybę vykdė mokyti teisininkai. Taip buvo ir Anglijoje, nors ten didžiosios nacionalinės teisininkų gildijos trukdė romėnų teisės perėmimui. Šiam procesui niekur kitur pasaulyje nerasime analogijos. Nei racionalaus teisinio mąstymo daigai Indijos mimansos mokykloje, nei antikos teisinio mąstymo tūsa islame nepajėgė sutrukdyti teologiniais mąstymo formomis užgožti racionalų mąstymą teisėje. Visų pirma, ten nebuvo visiškai racionalizuota proceso eiga. Tai padarė tik italų krikščionys, perimdami antikių Romos jurisprudenciją, šį iš miesto - valstybės pasauline imperija tapusio politinio darinio produktą. O taip pat - vėlyvųjų viduramžių pandektistų bei kanonistų "usus modernus" ir iš teisinio krikščioniškojo mąstymo gimusi, vėliau sekuliarizuota, prigimtinės teisės teorija. Italų podestos, prancūzų karališkieji juristai, davę karaliaus valdžiai formalias priemones susidoroti su senjorų valdžia, kanonistai, prigimtinę teisę išpažįstantys teologai concillaristai, kontinento valdovų rūmų juristai ir mokyti teisėjai, Nyderlandų prigimtinės teisės teorijos ir monarchoma-

chai, Anglijos karūnos ir parlamento juristai, prancūzų parlamentų Noblesse de Robe(6), pagaliau, prancūzų revoliucijos laikų advokatai buvo žymūs šio teisinio racionalizmo atstovai. Be jo nebūtų buvęs įmanomas nei absoliučios valstybės sukūrimas, nei revoliucija. Peržiūrėję Prancūzijos parlamentų remonstracijas (prieštaravimus) arba Generalinių luomų "Cahiers"(7) nuo 16 a. iki 1789 m., visur aptiksite teisininkų dvasią. O panagrinęję prancūzų konvento narių profesinę priklausomybę, nors jis išrinktas lygių rinkimų teisės pagrindu, tarp jų rasite vieną vienintelį proletarą, kelis buržuazmonininkus ir aibę įvairių rūšių teisininkų. Be jų būtų buvusi neįmanoma ta specifinė dvasia, kuri persunkia šiuos radikalius intelektualus ir jų projektus. Nuo tol šiuolaikinis advokatas ir šiuolaikinė demokratija absoliučiai neatskiriami. Advokatai mūsų prasme, kaip savarankiško statuso grupė, egzistuoja tik Vakaruose. Jie išsivystė nuo viduramžių iš "gynėjo" (Fürsprech) formalistinėje germanų teisminėje procedūroje, racionalizuojant procesą.

Advokatų reikšmė Vakarų politikoje, iškilus partijoms, nėra atsitiktinis dalykas. Politinė veikla partijose ir per partijas yra ne kas kita, kaip interesantų (Interessenten) veikla. Tuoj pamatysime, ką tai turėtų reikšti. Kvalifikuoto advokato amatas - veiksmingai ginti intereso reikalus. Jis čia pranašesnis už bet kurį kitą "valdininką"; tai mums galėjo įrodyti prieš propagandos pranašumas(8). Advokatas gali laimėti "silpnais" loginiais argumentais paremtą, todėl "sunkią" bylą, t.y. ją praveisti techniškai "gerai". Tačiau tik jis laimi ir stipriais loginiais argumentais paremtą, "lengvą" bylą, t.y. praveda ją "gerai". O valdininkas politiko vaidmenyje labai dažnai dėl prastos technikos ir "lengvą" (minėta prasme) bylą paverčia "sunkia". Tai ir žims ir teko patirti. Šiandien politika žymiu mastu yra varoma viešai - žodžiu ir raštu. Pasverti žodžio poveikį - tiesioginė advokato, bet ne profesionalaus valdininko pareiga. Pastarasis nėra demagogas ir neturi tikslo juo tapti. O jeigu jis tai ir pabando, demagogas iš jo išeina labai prastas.

Tikro valdininko pašaukimas - ir tai yra lemiamas dalykas, vertinant mūsų ankstesnę režimą, - ne politika, bet *nepartinis* "valdymas" (verwalten). Tai oficialiai liečia ir vadinamuosius "politinius" administratorius, kol nepaliestas "valstybės pagrindas" (Staatsrāson), t.y. viešpataujančios santvarkos gyvybiniai interesai. Jis turi atlikti savo pareigas sine ira et studio - "be pykčio ir išankstinio nusistatymo". Taigi jis privalo nedaryti kaip tik to, ką politikas - tiek lyderis, tiek jo palyda - visuomet ir neišvengiamai privalo daryti: kovoti. Nes pozicija, kova, aistra - ira et studium - politiko, visų pirma politinio lyderio, stichija. Jo veikla remiasi visai kitu, absoliučiai priešingu negu valdininko, atsakomybės principu. Valdininko garbės reikalas yra sugebėti sąžiningai įvykdyti įsakymą, kuris jam atrodo esąs klaidingas, įvykdyti taip, lyg jis atitiktų jo paties įsitikinimus - jeigu aukštesnė instancija, nepaisydama jo prieštaravimų, primygtinai reikalauja įvykdyti tą įsakymą ir priiima už jį atsakomybę. Be šios moralinės aukščiausiąja prasme drausmės ir savęs išsižadėjimo subyrėtų visas aparatas. Politinio lyderio, t.y. vadovaujančio valstybės veikėjo garbės reikalas, priešingai, yra išimtinai *asmeninė* atsakomybė už tai, ką jis daro. Šios atsakomybės jis nei gali, nei turi teisę atsisakyti ar suversti kitam. Būtent aukštos moralės valdininkai yra neatsakingi politinė žodžio prasme ir todėl amoralūs politikai. Tokie, kokių mes vis, deja, turėdavome vadovaujančiuose postuose. Tai ir yra tai,



ką mes vadiname "valdininkų valdžia" (Beamtenherrschaft). Kai mes politiškai, efektyvumo požiūriu, atskleidžiame šios sistemos falšą, tikrai joks šešėlis nekrinta ant mūsų valdininkijos garbės. Betgi dar kartą grįžkime prie politinių personažų tipų.

Kai susikūrė konstitucinės valstybės, ir juo labiau kai įsigalėjo demokratija, tipišku politiniu lyderiu Vakaruose tapo "demagogas". Dėl nemalonaus šio žodžio atpalvio neturime užmiršti, kad pirmas šį vardą gavo ne Kleonas, o Periklis. Neužimdamas jokių pareigų arba užimdamas vienintelį renkamą vyriausiojo stratego postą (kiti postai antikos demokratijoje buvo užimami burtų keliu), jis vadovaudavo suvereniam Atėnų demoso susirinkimui. Ir nūdienos demagogai naudojami prakalbomis; jų pasakyti dabar tenka labai daug, ypač jeigu prisiminsime kandidatų rinkimines kalbas. Tačiau dar labiau spausdintu žodžiu. Šiandien šios demagogijos atmainos svarbiausias atstovas yra politinis publicistas, ir visų pirma *žurnalistas*.

Šios paskaitos rėmuose neįmanoma apibrėžti netgi šiuolaikinės politinės žurnalistikos sociologijos kontūrų. Bet kuriuo atžvilgiu tai atskira tema. Tik kai ką būtina išnagrinėti čia. Žurnalistams, kaip ir visiems demagogams, ir, tarp kitko, advokatams bei menininkams, bent jau kontinente (skirtingai nuo Anglijos ir senųjų laikų Prūsijos), tenka ta pati dalia: jie neturi tvirto socialinio statuso. Jie priklauso savotiškai parijų kastai, apie kurią "visuomenė" sprendžia pagal labiausiai doroviš! ir nupuolusius atstovus. Dėl to apie žurnalistus bei jų darbą paplito keisčiausių nuomonių. Ne kiekvienas supranta, kad tikrai "geram" žurnalistiniam darbui reikia bent jau ne mažiau "dvasios" (Geist), kaip ir moksliniam darbui. Pirmiausia todėl, kad žurnalistui būtina kurti tučtuojau, pagal komandą, labai įvairiomis kūrybos sąlygomis. Beveik niekas neįvertino, kad žurnalistu atsakomybė yra daug didesnė ir kad kiekvieno garbingo (ehrenhaften) žurnalistu atsakomybės *jausmas* yra, bendrai paėmus, nė kiek ne silpnesnis negu mokslininko; netgi, kaip parodė karas - stipresnis. To niekas neįvertino todėl, kad žmonės, savaime aišku, prisimena tik *neatsakingus* žurnalistų darbus dėl jų siaubingų pasekmių. Pagaliau, niekas netiki, kad geras žurnalistas vidutiniškai kur kas taktiškesnis negu kiti žmonės. Ir vis dėlto taip yra. Nepalyginamai didesnės šios profesijos pagundo: bei kitos žurnalistinės veiklos dabartinės aplinkybės sukėlė tas pasekmes, kurios įpratino publiką žiūrėti į spaudą su panieka ir apgailėtinais bailiais. Nekalbėsime apie tai, ką čia reikėtų daryti. Mus domina žurnalistų profesijos *politinis* likimas, jų šansai tapti politiniais lyderiais. Ligi šiol jie buvo geri tik socialdemokratų partijoje. Tačiau joje redaktorius postas dažniausiai turėjo valdininko tarnybos pobūdį, nebūdamas pagrindu *lyderio* pozicijai.

Buržuazinėse partijose šansai šiuo būdu iškilti į valdžią, palyginti su praeita karta, apskritai, sumažėjo. Kiekvienam žymesniam politikui, be abejo, būtina įtaka spaudai ir ryšiai su ja. Tačiau iš spaudos iškilęs partijos *lyderis*, kad ir kaip keista, buvo ypač reta išimtis. Priežastis ta, kad dėl nepaprastai išaugusio žurnalistinės veiklos intensyvumo ir tempo žurnalistai vis mažiau gali atsitraukti nuo savo darbo, ypač beturčiai, priklausomi nuo tarnybos. Būtinybė užsidirbti pragyvenimui kasdieniniu arba kassavaitiniu straipsnių rašymu suvaržo, politiką, kaip katorgininką kaladė, prikaustyta prie kojos. Man žinomi atvejai, kai ši būtinybė išoriškai ir, svarbiausia, iš vidaus ilgam sustabdydavo žmonių, gimusių lyderiais, kilimą valdžion.

Atsižvelgiant į šią temą yra tas faktas, kad prie senojo režimo(9) spaudos santykiai su valstybės ir partijų vadovybe buvo maksimaliai nepalankūs žurnalistikos lygiui. Priešų šalyse(10) šie santykiai buvo kitokie. Tačiau ir ten, ir visose šiuolaikinėse šalyse, atrodo, veikė dėsnis. Žurnalistų politinė įtaka vis mažėjo, o kapitalistinio spaudos magnato, tokio kaip "lordas" Northcliffas, - vis didėjo.

Mūsų didieji kapitalistiniai spaudos koncernai, pirmiausia pajungę laikraščius, spausdinančius skelbimus, dažniausiai ligi šiol buvo tipiškai politinio indiferentiškumo puoselėtojai. Juk savarankiška politika nieko neužsidirbsi, visų pirma - pelningo politinės valdžios pakantumo. Skelbimų publikavimo biznis - tai ir tas kanalas, per kurį karo metu buvo bandoma stipriai paveikti spaudą; dabar, atrodo, tai norima pratęsti. Jei ir galima tikėtis, kad didžioji spauda išvengs tokio poveikio, mažų laikraščių padėtis kur kas keblesnė. Kokia patraukli bebūtų žurnalistų karjera, kiek ji beteiktų įtakos, erdvės veiklai ir pirmiausia politinės atsakomybės, ji bet kuriuo atveju dabar mūsų nėra normalus kelias politiniam lyderiui iškilti. Reikia dar palaukti, kad būtų galima atsakyti, ar ji daugiau nebėra, ar dar nėra toks kelias. Sunku pasakyti, ar čia ką nors pakeistų kai kurių žurnalistų (ne visų) palaikomas atsisakymas nuo anonimiškumo principo. Karo metų patirtis vokiečių spaudoje, kai laikraščiams "vadovavo" specialiai pasamdyti asmenys su literatūriniais gabumais, kurie visuomet pasisakydavo savo vardu, deja, keletu žinomų atvejų parodė, kad tokiu būdu stipresnis atsakomybės jausmas nėra taip garantuotai pažadinamas, kaip buvo galima tikėtis. Tarp jų - be partijų skirtumo - buvo žinomi prasčiausi bulvariniai laikraščiai, kurie tokiu būdu siekė ir pasiekė parduodamų egzempliorių skaičiaus padidėjimo. Tie ponai leidėjai ir žurnalistai - sensacijų medžiotojai - šitaip įgijo turta, bet, žinoma, ne garbę. Tuo aš nenoriu pasisakyti prieš atsisakymą nuo anonimiškumo principą, o ir sensacijų vaikyvas nėra visuotinai paplitęs reiškinys. Tačiau tas principas ligi šiol nebuvo kelias tikros lyderystės ir atsakingos politikos link. Kaip padėtis klostysis toliau, pamatysime vėliau. Tačiau, šiaip ar taip, žurnalistų karjera yra vienas svarbiausių profesionalios politinės veiklos kelių. Tas kelias ne kiekvienam. Jis mažiausiai tinka silpno charakterio žmonėms, ypač tiems, kurie gali išlaikyti vidinę pusiausvyrą, tik turėdami užtikrintą socialinį statusą. Rizikingas jauno mokslininko gyvenimas, bet jį supa tvirtos statuso konvencijos, saugodamos jį nuo paslydimų. O žurnalistų gyvenimas bet kuriuo atžvilgiu yra absoliuti rizika, ir būtent tokiomis sąlygomis, kuriomis ypač apstu išbandymų vidinei pusiausvyrai. Dažnai karti profesinio gyvenimo patirtis - tai dar ne blogiausias dalykas. Būtent tiems žurnalistams, kuriems profesionaliai labiausiai sekasi, iškyla ypač sunkūs vidiniai reikalavimai. Ne taip lengva bendrauti neva kaip lygus su lygiais šios žemės galingųjų salonuose, būti supamam meilikaivimo iš baimės ir tuo pat metu žinoti, kad vos tik išėsi, namų šeimininkui reikės smarkiai teisintis prieš svečius dėl bendravimo su "purvinu rašeiva". Tikrai ne menkniekis yra privalėti laiku ir įtikinamai pasisakyti apie visus ir viską, ko dabar reikalauja "rinka", apie visas įmanomas gyvenimo problemas, išvengiant ne tik visiško lėkšumo, bet pirmiausia apsiruooginino negarbės ir jos nepamaldaujamų pasekmių. Stebina ne tai, kad yra tiek daug puolusių, amoralinių žurnalistų, bet tai, kad, nepaisant visko, būtent šiame sluoks-

nyje esama tiek daug vertų ir tikrų žmonių, ko pašalaičiai net neįtaria.

Jeigu žurnalistas kaip profesionalaus politiko tipas turi jau ilgą istoriją, tai *partinio funkcionieriaus* (Parteibeamte) figūra yra paskutinių dešimtmečių, o dalinai ir pastarųjų metų istorijos produktas. Kad perprastume šią figūrą jos istorinėje raidoje, turime panagrinti partijos institutą bei jos organizaciją.

Visuose kiek gausesniuose politiniuose junginiuose su periodiškai renkamais valdytojais, kurie išeina už mažų kaimo kantonų teritorijos ir reikmių ribų, būtina politinė *organizacija pagal interesus* (Interessenbetrieb). Tai reiškia, kad palyginti nedidelis skaičius suinteresuotų politika, t.y. dalyvavimu politinėje valdžioje, žmonių laisva agitacija suburia šalininkus, iškelia save arba savo patikėtinius kandidatais, renka lėšas ir ima medžioti balsus. Neįmanoma įsivaizduoti, kaip dideliuose junginiuose be šios organizacinės veiklos iš viso galėtų įvykti rinkimai. Praktiškai ji reiškia rinkimų teisę turinčių piliečių pasiskirstymą į politiškaai aktyvius bei politiškaai pasyvius. Kadangi šis pasiskirstymas yra savanoriškas, jo neįmanoma pašalinti jokiomis priemonėmis - pvz., pareiga balsuoti, "profesiniu" atstovavimu ar panašiomis priemonėmis, atvirai arba faktiškaai nukreiptomis prieš tokį pasiskirstymą, o kartu - prieš profesionalių politikų viešpatavimą. Gyvybiškaai būtini kiekvienai partijai yra lyderiai ir jų pasekėjai kaip aktyvūs laisvo verbavimo elementai. Verbuojami ir nauji šalininkai, ir, per pastaruosius, pasyvūs rinkėjai lyderio išrinkimui. Tačiau partijos būna skirtingos struktūros. "Partijos" viduramžių miestuose, tokios kaip gveifai ir gibelinai, buvo grynai asmeninės svitos. Kai skaitai "Statuta della perta Gueifa" - apie dvarų, priklausančių nobiliams (tai visos tos šeimos, kurios gyveno riteriškaai ir galėjo pretenduoti į leno gavimą), konfiskavimą, apie balsavimo teisės bei tarnybų atėmimą iš jų, apie interlokalinius partijų komitetus, griežtai karines organizacijas bei premijas skundikams, jauti, kaip visa tai primena bolševizmą su jo sovietais, griežtai išfiltruotomis karinėmis ir - ypač Rusijoje - šnipinėjimo organizacijomis, su politinių teisių atėmimu iš "buržujų" - t.y. įmonininkų, komersantų, rentininkų, dvasininkų, dinastijos narių, policijos agentų, su jų nuginklavimu, su konfiskacijomis. Ši analogija taps dar labiau stubbinanti, jeigu atkreipsime dėmesį, kad viduramžių partijos karinė organizacija buvo pagal matrikulas organizuota riterių armija, o kilmingieji užėmė beveik visas vadovaujančias vietas. Sovietai, iš savo pusės, išsaugojo arba vėl įvedė akordinį darbo apmokėjimą, Taylora sistemą, karinę bei gamybinę drausmę, aukštai apmokamus įmonininkus ir ėmė ieškoti kapitalo. Taigi, kad valstybė ir ekonomika funkcionuotų, sovietams teko vėl priimti visus tuos dalykus, prieš kuriuos kaip buržuazinius institutus jie kovojo; negana to, kaip pagrindinį savo valdžios instrumentą panaudoti senosios ochrankos agentus. Tačiau mes čia tiriamo ne tokias prievartavimo organizacijas, bet profesionalius politikus, kurie siekia patekti į valdžią, proziškaai ir "taikiai" verbuodami šalininkus rinkėjų rinkoje.

Ir partijos mums įprasta prasme, pvz., Anglijoje, iš pradžių buvo aristokratų svitos. Kiekvieną kartą, kai dėl kokios nors priežasties peras pereinavo į kitą partiją, joje atsidurdavo viskas, kas nuo jo priklausė. Iki pat Reformos bilio (11) didžiosio kilmingos šeimos, tarp jų ir karalius, buvo daugybės rinkiminių apylinkių patronai. Artimoje šioms kilmingųjų partijoms yra "gerbiamų žmonių" (Honoratioren) partijos, kurios, išaugus

buržuazijos galiai, išsirutuliojo visur. Dvasiškai vadovaujant tipiškais Vakarų intelektualų sluoksniais, "nuosavybės bei išsilavinimo" sferos skirstėsi į partijas - kas pagal klasinius interesus, kas pagal šeimos tradicijas, kas grynai ideologiniais sumetimais, bei vadovavo šioms partijoms. Dvasininkai, mokytojai, profesorai, advokatai, gydytojai, vaistininkai, pasiturintys ūkininkai iš pradžių susivienydavo tam kartui, daugiausia įkurdavo vietinius politinius klubus. Sąjūdžių metu pasireikšdavo smulkioji buržuazija, o kartais, jei atsirasdavo lyderių, ir proletariatas. Tie lyderiai paprastai būdavo ne iš proletarų tarpo. Šioje stadijoje šalyje dar iš viso nėra interlokaliųjų partijų nuolatinių susivienijimų pavidalu. Vienijasi tik parlamentariai; iškeliant kandidatus, lemia vietoš "gerbiami žmonės". Programos atsiranda dalinai iš kandidatų agitacinių atsišaukimų, dalinai "gerbiamų žmonių" susirinkimuose arba iš partijų parlamente nutarimų. Vadovavimas klubui yra šalutinės arba garbės pareigos, atliekamos iškilus reikalui. T. e. t., kur nėra klubų (o taip dažniausiai ir yra), politinė veikla ramiais laikais yra visai neorganizuotas nedaugelio nuolatos ja suinteresuotų žmonių užsiėmimas. Tik žurnalistas yra apmokamas profesionalus politikas, tik laikraštis - tęstinis politinis institutas. Be to, dar parlamento sesija. Parlamentariai bei parlamentinės partijos vadovas žino, į kuriuos vietinius "gerbiamus žmones" reikia kreiptis, norint praveisti politinę akciją. Tik dideliuose miestuose egzistuoja nuolatinių partijų organizacijos su saikingais nario mokesčiais, periodiškais sueigomis bei viešais susirinkimais, kuriuose deputatas atsiskaito. Gyvenimas verda tik rinkimų metu.

Vis glaudesnio partijos susitelkimo varomoji jėga yra parlamentarų suinteresuotumas interlokaliųjų rinkiminių kompromisų galimybe, vieningos, visos šalies plačiųjų sluoksnių pripažintos programos bei agitacijos jėga. Tačiau partijos aparato kaip "gerbiamų žmonių" sąjungos pobūdis esmingai nepasikeičia ir tada, kai vietinių organizacijų tinklas apima vidutinio dydžio miestus, o "patikėtinių" tinklas - visą šalį. Su jais nuolat susirašinėja parlamentinės partijos narys, kuris yra centrinio partijos biuro vadovas. Išskyrus centrinį biurą, apmokamų valdininkų dar nėra. Vietinėms organizacijoms dėl prestižo, kurio jiems ir taip netrūksta, vadovauja vien "gerbiami žmonės". Įtaka priklauso šiam neparlamentiniam "elitui", kartu su parlamente posėdžiaujančių deputatų elitu. Tiesa, dvasinį peną spaudai ir vietiniams susirinkimams vis labiau parūpina partijos skelbiama partinė korespondencija. Be reguliarių nario mokesčių nebegalima apsieiti; dalies jų reikia centro išlaidoms padengti. Dar visai neseniai šiai stadijai priklausė dauguma Vokietijos partijų organizacijų. Prancūzijoje juolab dar viešpatavo pirmoji stadija: labai nepastovus parlamentarų susivienijimas, o pačioje šalyje - nedidelis "gerbiamų žmonių" skaičius. Programas rinkiminių kampanijų metu išskeldavo kandidatai, arba už juos - jų patronai, daugiau ar mažiau adaptuojant vietos sąlygoms parlamentarų nutarimus ir programas. Ši sistema sugriauta tik dalinai. Asmenų, kuriems politika buvo pagrindinė profesija, skaičius tuo tarpu buvo mažas. Tai deputatai, keli centro tarnautojai, žurnalistai ir - Prancūzijoje - tie karjeristai, kurie turėjo "politinę tarnybą" ar tuo metu tokios siekė. Politika formaliai buvo daugiausiai gretutinė profesija. Deputatų, kurie galėjo pretenduoti į ministro postą, skaičius buvo griežtai ribotas, o dėl būtinybės priklausyti prie "gerbiamų žmonių", - ir kandidatų rinkimuose skaičius. Tačiau netiesiogiai

politika suinteresuotų, visų pirma materialiai, asmenų skaičius buvo labai didelis. Juk visos ministerijos administracinės akcijos, visų pirma personalinių klausimų sprendimai buvo priimami, atsižvelgiant į tai, kaip jie paveiks rinkimų rezultatus. Padedant vietos deputatui, buvo siekiama išpildyti pačius įvairiausius pageidavimus. Jeigu deputatas priklausydavo daugumai - ir todėl to siekė kiekvienas - ministras turėdavo jį norom nenorom išklausti. Savo rinkiminėje apygardoje deputatas buvo tarnybų ir aplamai visų reikalų patronas. Kita vertus, kad būtų išrinktas sekančiuose rinkimuose, jis palaikė ryšius su vietos "gerbiamaisiais žmonėmis".

Naujausios partijų organizacijos formos smarkiai skiriasi nuo šios idiliškos būsenos, kai valdo "gerbiamųjų žmonių" sluoksniai, ir visų pirma - parlamentariai. Jie išskėlė demokratija, visuotinė rinkimų teisė, būtinybę agituoti ir organizuoti mases, vieningos aukščiausios vadovybės ir griežčiausios drausmės įsigalėjimas. Baigiasi "gerbiamųjų žmonių" valdymas ir vadovavimas per parlamentarus. Reikalą ima į savo rankas "profesionalūs" politikai, kurie nėra parlamento nariai. Arba "verslininkai" - tokie kaip amerikietiški "bosai" ir anglų "election agents" (12), - arba gaunantys algą valdininkai. Formaliu požiūriu, vyksta platus demokratizacijos procesas. Jau nebe parlamento frakcija kuria programas, jau nebe vietos "gerbiama žmonės" kontroliuoja kandidatų iškėlimą, bet organizuotų partijos narių susirinkimai renka kandidatus ir deleguoja narius į aukštesnio lygio susirinkimus, kurių iki visuotinio "partijos suvažiavimo" įvyksta kiek galima daugiau. Tačiau faktinę galią savo rankose turi, aišku, tie, kurie *pastoviai* dirba savo darbą, arba tie, nuo kurių organizacija priklauso finansiškai arba asmeniškai: pvz., mecenatai arba įtakingi politinių interesantų klubai (Tammany Hall) (13). Lemiamas dalykas yra tai, kad visas šis žmonių aparatas - "mašina", kaip jį taikliai vadina anglosaksų šalyse, - arba greičiau jo vadovai, parlamentarams gali "skelbti šachą" (Schach bieten) ir daug kur primesti savo valią. Ypač - renkant partijos vadovybę. Vadu tampa tas, kam net prieš parlamentarų valią paklūsta mašina. Tokių "mašinų" sudarymas reiškia, kitaip sakant, *plebiscitinės* demokratijos pradžia.

Partijos šalininkai, pirmiausia partijos funkcionieriai ir verslininkai, iš savo vado pergalės laukia, savaime suprantama, atlyginimo sau - pareigybių ar kitos naudos. Svarbiausia, kad laukia iš jo, o ne iš paskirų parlamentarų arba ne vien iš jų. Visų pirma jie tikisi, kad demagoginis lyderio *asmenybės* poveikis rinkiminėje kovoje partijai laimės balsus, mandatus, o sykiu ir valdžią, maksimaliai padidindamas jo šalininkų šansus į lauktą atlyginimą. Viena iš paskatų - dvasinis pasitenkinimas, patiriamas atsidavus tarnauti asmenybei, o ne abstrakčiai vidutinybių partijos programai. Tai yra "charizmatinis" bet kurios lyderystės elementas.

Si forma labai nevienodu mastu įsigalėjo, nuolatos slaptai kovodama su siekiančiais išlaikyti savo įtaką vietos "gerbiamaisiais žmonėmis". Buržuazinėse partijose ji anksčiausiai įsigalėjo Jungtinėse Valstijose, o po to pirmiausiai Vokietijos socialdemokratų partijoje. Nesant visų pripažinto lyderio, tuoj prasideda a. sitraukimai. O ir jam esant, tenka daryti įvairių nuolaidų partijos "gerbiamųjų žmonių" tuštybei ir interesams. Svarbiausia, mašina gali patekti į kasdienį darbą atliekančių partinių *funkcionierių* rankas. Kai kurių socialdemokratų nuomone, jų partiją ištiko ši "biurokratizacija". Tuo tarpu funkcionieriai (Beamte) palyginti lengvai paklūsta lyderio

asmenybei, kuri demagogiškai stipriai veikia. Juk jų materialūs ir idealūs interesai yra glaudžiai susiję su patekimo valdžion pasekmėmis. Šitos viltys siejasi su lyderiu, o ir tarnyba "vadui" teikia didesnį vidinį pasitenkinimą. Daug sunkiau lyderiams iškilti ten, kur, kaip kad dažniausiai būna buržuazinėse partijose, partijoje įtakingi ne tik funkcionieriai, bet ir "gerbiami žmonės". Juk jie dėl idėjos užima savuosius valdybų ir komitetų narių postukus. Jų veiksmus lemia neprielankumas (Ressentiment) demagogui kaip homo novus(14), tikėjimas partijos politinės "patirties" pranašumu, - o pastarosios reikšmė iš tikro didelė, - ir ideologinis susirūpinimas dėl senųjų partijos tradicijų griuvimo. Partijoje jų pusėje visi tradicionalistiniai elementai. Visų pirma kaimo rinkėjas, o taip pat ir smulkusis buržua ieško jam nuo seno pažįstamos "gerbiamo žmogaus" pavardės ir nepasitiki nepažįstamu žmogumi; žinoma, pastarajam vieną kartą nugalėjus, nuo tol ji kuo ryžtingiausiai palaiko. Remdamiesi keliais būdingais pavyzdžiais, pagnarinėkime šią abiejų struktūrų kovą ir plebiscitinės formos pergalę, kaip ją vaizduoja Ostrogorskis.

Visų pirma - Anglija. Tenykštės partijos iki 1868 m. buvo grynai "gerbiamų žmonių" organizacijos. Toriai kaime rėmėsi, pvz., anglikonų pastoriumi, be to, dažnai mokytoju ir ypač stambiausiais grafystės žemvaldžiais. Vigai - dažniausiai tokiais žmonėmis kaip pamokslininkas nonkonformistas (kur toks buvo), paštininkas, kalvis, siuvėjas, linininkas. Taigi tokiais amatininkais, kurie galėjo daryti politinę įtaką: mat su jais buvo dažniausiai bendraujama. Miestiečiai dalinosi į partijas iš dalies pagal ekonomines, iš dalies pagal religines pažiūras, o iš dalies paprasčiausiai pagal šeimos tradiciją. Tačiau politinės veiklos subjektai visuomet buvo "gerbiami žmonės". Viršum jų kybojo parlamentas ir partijos su kabinetu bei "lyderiu" (leader) - ministrų tarybos arba opozicijos pirmininku. Greta "lyderio" buvo svarbiausias profesionalus partijos politinis asmuo - "varovas" (whip). Jis kontroliavo valstybines pareigybes, į jį turėjo kreiptis pretendentai jas užimti, dėl jų jis derėjosi su atskirų rinkiminių apylinkių deputatais. Čia, rinkiminėse apylinkėse, profesionalių politikų sluoksniu ėmė pamažu klostytis, verbuojant vietas agentus. Iš pradžių jie ir jų statusas buvo panašus į tą, kurį mūsųose turi "patikėtiniai". Tačiau greta jų rinkiminėse apylinkėse radosi verslininkas kapitalistas - "Election Agent"(15). Jis būtinas, Anglijos įstatymams garantuojant rinkimų "svarumą". Šiais įstatymais buvo bandoma kontroliuoti rinkimų išlaidas ir pasipriešinti pinigų valdžiai, įpareigojant kandidatą nurodyti, kiek jam kainavo rinkimai. Tad kandidatui tekdavo ne tik plėšyti gerklę, bet ir patuštinti piniginę - kur kas daugiau, negu kad anksčiau būdavo ir pas mus. Election Agent gaudavo iš jo apvalią sumą, tuo padarydamas neblogą biznį. Nuo senų laikų Anglijoje, "lyderiui" ir partijos "gerbiamiems žmonėms" dalinantis valdžia parlamente bei šalyje, pirmojo vaidmuo buvo labai reikšmingas. Tai buvo būtina, norint varyti didelę ir stabilią politiką. Tačiau parlamentarų bei partijos "gerbiamų žmonių" vaidmuo vis dėlto dar buvo didelis.

Maždaug taip atrodė senoji partijos organizacija - pusiau "gerbiamų žmonių" užsiėmimas, pusiau jau tarnautojų bei verslininkų įmonė. Tačiau nuo 1868 m. susikūrė, pradžioje vietiniams rinkimams Birminghame, po to ir visoje šalyje, "caucus" (16) sistema. Šią sistemą sukūrė vienas pastorius nonkonformistas ir, kartu su juo, Josefas Chamberlainas. Patekstas tam

buvo rinkimų teisės demokratizavimas. Norint patraukti į savo pusę mases, reikėjo sukurti milžinišką demokratiškai atrodančių susivienijimų aparatą, kiekviename miesto kvartale sudaryti rinkimų sąjungą, palaikyti nenutrūkstamą organizacijos veiklą, viską stipriai biurokratizuoti. Sistemos pagrindą sudarė vis labiau apmokami valdininkai bei vietinių rinkimų komitetų (kurie greitai suvienijo gal 10% rinkėjų) išrinkti vyresnieji koordinatoriai (Hauptvermittler). Jie turėjo kooptacijos teisę ir formaliai atstovavo partijos politikai. Varomoji permainų jėga buvo vietos sluoksniai, kuriuos pirmiausia domino vietinė politika - pačių "riebiausių" materialinių šansų šaltinis. Tie sluoksniai duodavo ir lėšas. Šiai naujai besikuriančiai, parlamento nebevadovaujamai mašinai veikiai teko susikauti su ligšioliniais viešpačiais, pirmiausiai su "varovu" (whip). Remdamasi suinteresuotais sluoksniais vietose, ji tą kovą laimėjo taip sėkmingai, kad "varovui" teko paklusti ir veikti išvien. Rezultatas - visos galios (Gewalt) centralizacija nedaugelio asmenų rankose. Galų gale - vieno asmens partijos priešakyje rankose. Juk liberalų partijoje visa ši sistema susidarė, Gladstonui iškylant į valdžią. Tokią greitą pergalę prieš "gerbiamus žmones" šiai mašinai užtikrino Gladstono "didžiosios" demagogijos žavesys, tvirtas masių tikėjimas jo politikos etiškumu, o visų pirma - jo asmenybės charizmatas savybėmis. Scenoje pasirodė cazaristinis-plebiscitinis politikos elementas: rinkiminių kautynių lauko diktatorius. Tai pasidarė aišku labai greitai. "Caucus" visos valstybės mastu rinkimuose pirmą kartą buvo panaudotas 1877 m. Rezultatas buvo puikus. Disraelis buvo nuverstas pačiame jo didžiųjų pasiekimų zenite. 1886 m. ši mašina jau buvo taip visiškai charizmatiškai orientuota į asmenybę, kad, iškilus "Home-rule" klausimui (17), niekas iš aparato nuo viršaus iki apačios neklausė, ar mes esame vienų pažiūrų su Gladstonu? Visi paprasčiausiai nuėjo paskui jį, sakydami: mes su juo, ką jis bedarytų, sykiu išsižadėdami aparatą subūrusio Chamberlaino.

Šiam mechanizmui reikia daug darbuotojų. Anglijoje iš partijų politikos pragyvena gal 2 000 asmenų. Dar daugiau yra tokių, kurie politikoje, būtent vietos bendruomenių politikoje, dalyvauja vien kaip tarnybų medžiotojai arba kaip suinteresuoti asmenys. Veikliams "caucus" politikams, be ekonominių šansų, dar atsiveria galimybės patenkinti savo garbėtrošką. Tokios garbėtroškos natūrali (normali) apraiška yra siekimas tapti "J.P." (18) arba net "M.P." (19). Tiems, kurių geros manieros, kurie buvo "džentelmenai", tai pavyksta. Svajonių viršūnė, ypač piniguočiams mecenatams (gal 50% partijų finansų sudaro anonimiškai paaukotos lėšos) - pero titulas.

Kokie visos šios sistemos padariniai? Šiandien anglų parlamentarai, išskyrus viena kitą kabineto narį ir keletą keistuolių, dažniausiai yra ne kas kita, kaip gerai disciplinuota balsuojanti banda. Mūsų reichstage, bent jau prie rašomojo stalo, susirašiniavimu su rinkėjais vaizduojama, kad dirbama šalies gerovei. Anglijoje tokie žestai nereikalingi. Parlamento nariui reikia tik balsuoti ir neišuoti partijos. Jis privalo pasirodyti, kai pakviečia "varovai", ir padaryti tai, ką paliepia arba kabinetas, arba opozicijos lyderis. Kai esama stipraus lyderio, "caucus" mašina provincijoje yra visiškai jo rankose ir nereikia jokių pretenzijų. Taigi faktiškai virš parlamento stovi plebiscitinis diktatorius, per "mašiną" patraukiantis mases. O parlamentarai tėra jo svitą sudarantys politinių beneficijų turėtojai.

Kaip tampama lyderiu? Pirmiausia, kokių sugebėjimų tam reikia? Ne-

skaitant visur pasaulyje reikalingos valios, tam visų pirma reikia demagogiškos iškalbos, jos pobūdis pakito nuo to laiko, kai buvo apeliuojama į intelektą (pvz., Cobdenas), per Gladstoną, kuris buvo meistras tariamai blaiviai "leisti kalbėti patiems faktams", iki nūdienos, kai masėms išjudinti dažnai griebiamasi grynai emocinių priemonių, tokių, kokias naudoja Gelbėjimo armija. Esamą padėtį, matyt, galima apibūdinti kaip "diktatūrą, besiremiančią masių jausmingumo eksploatavimu". Tačiau stipriai išplėtota anglų parlamente komitetų veiklos sistema leidžia ir priverčia *bendradarbiauti* joje kiekvieną politiką - pretendentą į vadovus. Visi žymūs pastarųjų dešimtmečių ministrai išėjo šią labai realią ir veiksmingą darbo mokyklą. Šių komitetų darbo ataskaitų skelbimas bei vieša kritika įgalina tą mokyklą daryti tikrą atranką ir atmesti grynus demagogus.

Taip yra Anglijoje. Tačiau tenykštė "caucus" sistema tebuvo šešėlis palyginti su amerikietiška partijų organizacija, kurioje plebiscitinis principas pasireiškė ypač anksti ir ypač grynu pavidalu. Pagal Washingtono sumanymą, Amerika turėjo tapti "džentelmenų" valdoma visuomene. "Džentelmenu" anuomet buvo laikomas dvarininkas arba žmogus, baigęs koledžą. Iš pradžių taip ir buvo. Susikūrus partijoms, atstovų rūmų nariai pradžioje pretendavo būti vadovais, kaip "garbingų žmonių" laikais Anglijoje. Partijos organizacija buvo perdėm amorfiška. Taip truko iki 1824 metų. Dar iki trečiojo dešimtmečio kai kuriose bendruomenėse (jos ir šiuo atveju buvo modernizacijos priešakyje) ėmė kurtis partinė mašina. Tačiau tik išrinkus prezidentu Vakarų valstiečių atstovą Andrew Jacksoną, senosioms tradicijoms atėjo galas. Formaliai žymių parlamentarų vadovavimas partijoms pasibaigė netrukus po 1840 m., kai didieji parlamentariai Calhounas bei Websteris pasitraukė iš politinio gyvenimo, kadangi partinė mašina atėmė iš parlamento beveik visą galią šalyje. Plebiscitinė "mašina" Amerikoje taip anksti išsivystė dėl to, kad ten ir tik ten vykdomosios valdžios galva ir tarnybų dalintojas (tai ir svarbu) buvo plebiscitu išrinktas prezidentas, kuris dėl "valdžių atskirimo" beveik nepriklausė nuo parlamento vykdydamas savo pareigas. Taigi beneficijų laimikį buvo galima laimėti kaip atlyginimą už pergalę būtent prezidento rinkimuose. To pasekmė - "spoil" sistema (20), kuria Andrew Jacksonas pavertė principu.

Ką šiančien reiškia partijų organizacijai ši "spoil" sistema - visų federalinių tarnybų atidavimas nugalėjusio kandidato svitai? Tai, kad tarpusavyje varžosi partijos be jokių principų, grynai tarnybų medžiotojų organizacijos. Jos sudarinėja savo nepastovias programas kiekvienoms rinkiminėms kautynėms, atsižvelgdamos į šansus laimėti balsų. Tų programų nepastovumas toks, kokio nėra niekur kitur, nepaisant visų analogijų. Partijos pilnutinai pritaikytos rinkiminėms kautynėms, kuriuos yra svarbiausios tarnybų kontrolei: rinkimų kovoms dėl federalinės prezidentūros ir dėl valstijų gubernatūrų. Programos ir kandidatai nustatomi partijų "nacionaliniuose konventuose", nesikišant parlamentarams. Taigi tai daro partijų suvažiavimai, kurių dalyvius formaliai labai demokratiškai išrinko delegatų susirinkimai. Pastarieji savuosius mandatus yra gavę nuolat balsuojančių už partiją rinkėjų susirinkimuose ("primaries"). Jau šie susirinkimai renka delegatus, palaikydami tą ar kitą kandidatūrą į valstybės galvas. Taigi atskirų partijų viduje vyksta įnirtinga kova dėl "nominacijos". Juk vis dėlto prezidento rankose 300 000 - 400 000 valdininkų paskyrimas. Jis



skiria juos, pasitelkdamas tik kai kurių valstijų senatorius. Taigi senatoriai - įtakingi politikai. Tuo tarpu atstovų rūmai politiškai palyginti bejėgiai, kadangi nedalyvauja skirstant tarnybas. O ministrai, būdami padėjėjais prezidentui, kurį liaudis įgaliojo prieš visus kitus, įskaitant parlamentą, gali vadovauti savo žinyboms nepriklausomai nuo parlamento pasitikėjimo arba nepasitikėjimo - tokia "valdžių atskyrimo" pasekmė.

Tuo besiremianti "spoil" sistema Amerikoje buvo techniškai galima, nes amerikiečių kultūra dėl savo jaunumo galėjo pakęsti gryną diletantizmą. Juk 300 000 - 400 000 partijos žmonių savo kvalifikacijos patvirtinti negalėjo niekuo, išskyrus tą faktą, kad jie nuveikė daug gero savo partijai. Tokia būseną negalėjo gyvuoti be didžiausių blogybių - neregėtos korupcijos ir išeikvojimų, kuriuos atlaikyti galėjo tik šalis su dar neribotomis ekonominėmis galimybėmis.

"Bosas" - tai figūra, pasirodžiusi akiratyje kartu su plebiscitinės partinės mašinos sistema. Kas yra "bosas"? Tai politinis verslininkas kapitalistas, savo sąskaita ir rizika "organizuojantis" rinkėjų balsus. Pirmuosius ryšius jis galėjo užmegzti kaip advokatas, smuklininkas ar kitos panašios įstaigos savininkas arba kaip kreditorius. Iš čia jis audžia toliau savo tinklą, kol ima "kontroliuoti" tam tikrą balsų skaičių. Tai pasiekęs, užmezga ryšius su kaimyniniais "bosais", atkreipia dėmesį (uolumu, sumanumu ir visų pirma - taktiškumu) tų, kurie toliau pažengę karjeros laiptais, ir tuomet iškyla. "Bosas" būtinas partijai organizuoti. Pastaroji centralizuota jo rankose. Jis parūpina didžiąją lėšų dalį. Iš kur jas gauna? Dalinai iš nario mokesčių, visų pirma apmokestindamas tuos valdininkus, kurie tarnybą gavo jo ir jo partijos dėka. Be to, iš kyšių ir arbatpinigių. Tam, kas nori nebaudžiamas pažeisti vieną iš daugybės įstatymų, būtinas boso palankumas, o už tai reikia mokėti. Kitaip jo neišvengiamai laukia nemalonumai. Tačiau tik taip reikalingas kapitalas neįgyjamas. "Bosas" yra nepamainomas kaip didžiųjų finansinių magnatų pinigų gavėjas. Tie magnatai savo pinigų rinkimams nepatikėtų jokiame apmokamame partiniame funkcionieriui arba apamai viešai atsiskaitančiam asmeniui. "Bosas", toks protingai konfidencialus piniginiuose reikaluose, yra, savaime suprantama, tų kapitalistinių sluoksnių, kurie finansuoja rinkimus, žmogus. Tipiškas "bosas" - absoliučiai blaiviai mąstantis žmogus. Jis nesiekia socialinės garbės: "padori visuomenė" niekina "profesionalus". Jis siekia tik galios (Macht): galios kaip pinigų šaltinio, o taip pat - galios dėl galios. Jis veikia patamsiuose, tuo skirdamasis nuo anglų "lyderio". Jo neišgirsi vi šai kalbant - jis įteigia kalbėtojams, ką jiems tikslinga būtų pasakyti, tačiau pats tyli. Jis paprastai neužima jokio posto, išskyrus senatoriaus vietą federaliniame senate. Kadangi senatoriai pagal konstituciją dalyvauja tarnybų patronaže, stambiausieji "bosai" dažnai patys posėdžiauja šiame organe. Tarnybos paskirstomos pirmiausia pagal nuopelnus partijai. Tačiau dažnai jos parduodamos iš varžytinių už pinigus. Už atskiras pareigybes buvo nustatytos tam tikros taksos. Tai tarnybų pardavimo sistema, kuri buvo daug kur žinoma 17 ir 18 a. monarchijose, neišskiriant ir bažnyčios valstybės.

"Bosas" neturi jokių tvirtų politinių "principų", jokio politinio nusistatymo. Jį domina tik viena: kaip laimėti balsus? Neretai tai gana prasto išsilavinimo žmogus. Tačiau jo asmeninis gyvenimas paprastai būna be priekaištų ir korektiškas. Savo politine etika jis natūraliai prisitaiko prie

nusistovėjusio politinės veiklos etinio vidurkio, kaip kad daugelis mūsų būtų darę ekonominės etikos srityje spekuliacijos laikais. Jo neįaudina, kad visuomenė niekina jį kaip „profesionalą“, kaip profesionalų politiką. Tai, kad jis neužima ir nesiekia aukštų federalinių postų, turi privalumą: neretai kandidatais tampa nepartiniai intelektualai, išmokyti, ir nebūtinai senieji partijos „gerbiami žmonės“, kaip kad yra mūsųose. Tai įvyksta, jeigu bosas tikisi sėkmės rinkimuose. Todėl šių partijų be principų struktūra, su visuomenės niekinamais vadovais, įgalino tapti prezidentais dalykiškus žmones, kurie mūsųose niekada nebūtų iškilę. Bosai, tiesa, priešinasi prašalaičiui („Outsider“), kuris galėtų tapti pavojingas jų pinigų bei gulos šaltiniams. Tačiau konkurencinėje kovoje dėl rinkėjų palankumo neretai jie būdavo priversti priimti tokius kandidatus, kurie garsėjo kaip kovotojai prieš korupciją.

Taigi čia turime aiškiai kapitalistinę, nuo viršaus iki apačios griežtai organizuotą partinę veiklą. Ji taip pat remiasi stipriais, ordinų pavyzdžiu organizuotais klubais, tokiais kaip Tammany Hall(21). Pastarieji siekia tik pelno, politiškai užvaldydami pirmiausia vietos valdžios organus, kurie ir čia yra svarbiausias eksploatacijos objektas. Tokia partijos gyvenimo struktūra buvo galima tik aukštai išvystytos demokratijos sąlygomis, būdingomis Jungtinėms Valstijoms kaip „plėšinių“ kraštui. Šita priklausomybė nuo naujumo dabar sąlygoja lėtą sistemos nykimą. Amerika daugiau nebegali būti valdoma vien diletantų. Dar prieš 15 metų į klausimą: kodėl jie leidžiasi valdomi politikų, kuriuos jie patys sakėsi niekiną, amerikiečių darbininkai atsakė: „geriau mūsų valdininkais bus žmonės, į kuriuos mes spjauname, negu kad kaip jūsuose, valdininkų kasta, spjauanti į mus“. Tai senasis amerikiečių „demokratijos“ požiūris. Socialistai jau tais laikais galvojo visai kitaip. Tokia būseną daugiau nebepakenčiama. Diletantų valdymo nebeužtenka. Civilinės administracijos reforma (Civil Service Reform) sukuria vis daugiau pareigybių, užimamų iki gyvos galvos su pensijos paskyrimu. Dėl to į tarnybą stoja universitetus baigę valdininkai, tokie pat nepaperkami ir stropūs, kaip ir mūsiškiai. Jau dabar maždaug 100 000 postų nebėra rinkimų ciklo grobis. Šių postų užėmimas įgalina gauti pensiją, tačiau tam būtinas kvalifikacijos liudijimas. Ilgainiui tai vis labiau išstums „spoils“ sistemą, o ir vadovavimo partijai sistema pasikeis, tik r.ies dar nežinome kaip.

Vokietijoje pagrindinės politinės veiklos sąlygos ligi šiol buvo šios. Pirmia, tai parlamentų bejėgiškumas. Pasekmė: joks asmuo, turintis lyderio savybių, čia ilgiau neužsilaikydavo. Tarkime, kad norima tenai patekti, - bet ką ten buvo galima veikti? Kai išsilaisvindavo vieta kanceliarijoje, tos žinybos šefui buvo galima pasakyti: mano rinkiminėje apylinkėje yra labai stropus žmogus, kuris toms pareigoms tiktų. Paimkite jį. Ir jį mielai paimdavo. Tačiau tai buvo, deja, viskas, ką galėjo savo galią instinktų patenkinimui (jei tokių turėjo) nuveikti vokiečių parlamentaras. Prie to dar reikia pridurti - o šis antrasis momentas sąlygojo pirmąjį - didžiulę kvalifikuotos valdininkijos reikšmę Vokietijoje. Čia mes buvome pirmieji pasaulyje. Dėl to šie kvalifikuoti valdininkai pretendavo ne tik į valdininkų, bet ir į ministrų postus. Bavarijos landtage praeitais metais diskutuojant parlamentarizacijos klausimą, buvo pasakyta: jeigu parlamentarai užiminės ministrų postus, gabūs žmonės nebeis į valdininkus. Be to, valdininkų administracija siste-

mingai išsisukinėjo nuo tokios kontrolės formos kaip svarstymas anglų parlamento komitetuose. Taip atėmė iš parlamentų galimybę - neskaitant kelių išimčių - paruošti tikrai tinkamus vyriausybės vadovus iš savo darbo.

Trečia - mes Vokietijoje, priešingai nei Amerikoje, turėjome partijas su tam tikromis politinėmis pažiūromis, kurios mažų mažiausiai su subjektyviu tikrumu (bona fide) teigė, kad jų nariai atstovavo tam tikroms "pasaulėžiūroms". Abi svarbiausios šio tipo partijos - Centro partija, iš vienos pusės, ir socialdemokratija, iš kitos, - iš prigimties buvo mažumos partijos - jų pačiu nuožiūra. Vadovaujantys Centro partijos sluoksniai niekuomet neslėpė, kad jie dėl to nusistatę prieš parlamentarizmą, kad bijojo atsidurti mažumos padėtyje. Tada Centru būtų kur kas sunkiau, negu ligi šiol, įdarbinti savuosius tarnybų medžiotojus, darant spaudimą vyriausybei. Socialdemokratija iš principo buvo mažumos partija bei parlamentarizavimo stabdys, kadangi ji nenorėjo susiteršti esamoje buržuazinėje politinėje santvarkoje. Tai, kad abi partijos pasišalino iš parlamentinės sistemos, darė pastarąją neįmanomą.

Tad kas gi atsitiko su profesionaliais vokiečių politikais? Jie buvo be galios, be atsakomybės, atliko tik gana antraeilį "gerbiamų žmonių" vaidmenį ir dėl to buvo vėl užvaldyti visiems būdingų korporatyvinių instinktų. Šių "gerbiamų žmonių", kuriems jų maži postukai buvo viso jų gyvenimo reikalas, aplinkoje nepaaušus į juos žmogus negalėjo aukštai iškilti. Kiekvienoje partijoje, neišskiriant, savaime aišku, ir socialdemokratų, aš galėčiau suminėti vardus daugelio žmonių, kurių politinė karjera baigėsi tragiškai todėl, kad jie turėjo vadų bruožų, ir būtent dėl to buvo "gerbiamų žmonių" nekenčiami. Šį pavirtimo "gerbiamų žmonių" korporacija kelią nuėjo visos partijos. Pvz., kad ir koks nežymus tebuvo Bebelio intelektas, savo temperamentu bei charakterio dorumu jis dar buvo vadas. Tai, kad jis buvo kankinys, kad jis niekada neapgavo (jų akyse) masių pasitikėjimo, užtikrino jam jų atsidavimą. Todėl partijoje nebuvo jėgos, kuri būtų galėjusi rimtai jam pasipriešinti. Bebeliui mirus, prasidėjo valdininkų viešpatavimas. Iškilę profsajungų funkcionieriai, partiniai sekretoriai. Partiją užvaldė valdininkiški instinktai. Tai buvo labai sąžininga valdininkija, o atsižvelgiant į padėtį kitose šalyse, ypač matant dažnai paperkamus Amerikos profsajungų funkcionierius, - galima būtų pasakyti: sąžininga kaip reta. Tačiau anksčiau minėtos valdininkų valdžios pasekmės pasireiškė ir šioje partijoje.

Nuo praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio buržuazinės partijos galutinai tapo "gerbiamų žmonių" korporacijomis (Honoratiorenzünfte). Laikas nuo laiko, tiesa, partijoms tekdavo dėl reklamos patraukti nepartinis inteligentus, kad galėtų pareikšti: "tokios ir tokios išžymybės yra mūsų partijos nariai". Jos kiek įmanydamos vengė leisti pastariesiems balotiruotis, pasiducodamos tik tada, kai toks asmuo kitaip nesileisdavo į kalbas.

Tas pats ir parlamente. Mūsų parlamentinės partijos buvo ir yra korporacijos. Kiekviena kalba, sakoma reichstago plenumė, prieš tai recenzuojama partijoje. Tai matyti iš jų negirdėto nuobodumo. Pasisakyti gali tik tas, kas paskirtas. Vargu ar galima sivaizduoti didesnę priešingybę angliškajai, o taip pat (dėl visų kitų priežasčių) prancūziškajai tradicijai.

Dabar galbūt kaip didžiulės katastrofos, vadinamos revoliucija, padarinys vyksta permainos. Galbūt, ne garantuotai. Pradžioje pasirodė naujų

partinio aparato atmainų užuomazgos. Pirmą, mėgėjų aparatai (Amateur-apparate). Juos ypač dažnai reprezentuoja aukštųjų mokyklų studentai, pareiškiantys asmeniui, kuriame jie išvelgia vado savybes: "mes norime pasiūlyti Jums tinkamą darbą. Imkitės jo". Antra, komerciniai aparatai. Pasitaikydavo, kad tam tikri žmonės ateidavo pas asmenis, kuriuose jie išvelgdavo vado savybes, ir pasisiūlydavo imtis agitacijos už juos, jeigu jiems bus užmokėta tvirta suma už kiekvieną rinkimuose laimėtą balsą. Jeigu jūs manęs paprašytumėte sąžiningai atsakyti, kurį šių dviejų aparatų aš laikyčiau patikimesniu grynai techniniu politiniu požiūriu, manau, pasirinkčiau pastarąjį. Tačiau abu tebuvo greitai išsipūtę ir greitai sproge muilo burbulai. Esami aparatai persigrupavo, bet veikė toliau. Tie reiškiniai, apie kuriuos kalbėjome, tebuvo simptomas, kad nauji aparatai gal jau susiorganizuotų, jeigu tik atsirastų vadai. Tačiau jiems iškilti neleido jau vien techninės proporcinės rinkimų teisės ypatybės. Iškilė ir vėl pražuvo tik pora gatvės diktatorių. Ir tik gatvės diktatūros šalininkai yra griežtai organizuoti. Ir čia slypi šių mažyčių mažumų jėga.

Jeigu tarsime, kad padėtis gali pasikeisti, turime išsiaiškinti, kas seka iš to, kas anksčiau pasakyta. Plebiscitinių lyderių vadovavimas partijoms "atima sielą" iš jų pasekėjų, galima sakyti, juos dvasiškai proletarizuoja. Kad būtų naudingi lyderiai kaip aparatas, jie turi akiai paklusti, tapti mašina amerikietiška prasme, netrikdoma "gerbiamų žmonių" tuštybės ir pretenzijų turėti savo nuomonę. Linkolno išrinkimas buvo galimas tik šio partijos organizacijos bruožo dėka. Tą patį, kaip minėta, galima pasakyti ir Gladstono atveju, ryšium su "caucus". Tai yra ta kaina, kuria apmokamas vadų vadovavimas (Leitung). Pasirinkimas tik toks: vadų demokratija su "mašina" arba demokratija be lyderių, t.y. "profesionalių politikų" be pašaukimo, be vidinių charizmatinių savybių, dėl kurių ir tampama vadu, valdžia. O tokia valdžia yra tai, ką fronda partijoje paprastai vadina "klikos" valdžia. Kol kas Vokietijoje mes teturime šią pastarąją. Tolesniam jos egzistavimui, bent jau valstybės mastu, yra palanki, pirma, bundesrato (22) atkūrimo tikimybė. Bundesratas neišsvengiamai apribos reichstago galią, o kartu ir jo kaip lyderių atrankos instituto reikšmę. Toliau eina dabartinė proporcinė rinkimų teisė. Tai tipiška demokratijos be vadų apraiška. Ne tik todėl, kad ji palanki užkulisinėms "gerbiamų žmonių" machinacijoms (Kuhhandel der Honoratioren) dėl vietų, bet ir todėl, kad ji ateityje suinteresuotų asmenų susivienijimus įgalins priversti įrašyti jų proteguojamus valdininkus į partijų rinkiminius sąrašus ir taip sudaryti nepolitinių parlamentą, kuriame tikriems lyderiams vietos nebūs. Vienintelė galimybė patenkinti lyderio poreikį galėtų būti reicho prezidentūra, jeigu reicho prezidentas būtų renkamas ne parlamento, o plebiscitu. Vadas, įrodęs savo pašauktumą darbais, galėtų atsirasti ir būti išrinktas pirmiausia tuo atveju, jeigu didelėse savivaldybėse (Kommunen) atsirastų miesto diktatorius, turįs teisę pats savarankiškai formuoti savo administraciją. Jungtinėse Amerikos Valstijose taip buvo visur, kur buvo rimtai siekiama susidoroti su korupcija. Tai sąlygotų partinės organizacijos, pritaikytos tokio tipo rinkimams, atsiradimą. Tačiau dėl grynai smulkiaburžuazinio visų partijų, įskaitant socialdemokratią, priešiško vadams tebėra visai neaišku, kaip ateityje atrodys partijos ir kas bus su visomis šiomis galimybėmis.

Tad šiandien dar neįmanoma numatyti, kaip atrodys politikos kaip "profesinio pašaukimo" išorinė organizacija ir juo labiau kokia bus jos pasekmė - kur turintiems politinių gabumų atsivers kelias rasti sau patenkinamą politinį uždavinį. Tas, kuris dėl turtinės padėties priverstas gyventi "iš politikos", tikriausiai visada stovės prieš alternatyvą: žurnalistas arba partinis funkcionierius kaip tipiški tiesūs keliai, arba interesų atstovavimas - profsajungoje, prekybos, žemės ūkio, amatų, darbo rūmuose, darbdavių sąjungoje ir t.t., arba tarnyba savivaldybėse. Apie išorinę pusę tegalima pasakyti tik tiek: partinis funkcionierius ir žurnalistas turi "deklausuotųjų" reputaciją. Nors tiesiai ir nebus išsakyta, ausyse, deja, nuolat skambės: vienur - "apmokamas rašeiva", kitur - "apmokamas plepys". Kas tuo yra vidujai pažeidžiamas ir pats sau negali tinkamai atsakyti, tegul privengia šio kelio. Šis kelias, be sunkių išbandymų, žada nuolatinius nusivylimus. O kokį vidinį pasitenkinimą gali teikti politika ir kokių asmeninių savybių ji reikalauja iš to, kas ją užsiima?

Pirmiausia - ji garantuoja galios jausmą. Net ir pažūrėti kuklų postą užimantį politiką iš pašaukimo gali virš kasdienybės iškelti įtakos žmonėms, dalyvavimo valdžioje įsisąmoninimas, o visų pirma - jausmas, kad ir tu savo rankose laikai istoriškai svarbių įvykių nervą. Klausimas tikrai: kokiomis savybėmis jis gali tikėtis būti vertas tos galios ir tos atsakomybės, kuri kyla iš galios, kokia ji ribota bebūtų paskiru atveju? Taip mes įžengiame į etinių klausimų sritį, nes čionai priklauso klausimas: kokiu žmogumi turi būti, kad galėtum kišti savo ranką tarp istorijos rato stipinų?

Galima teigti, kad politikui ypač svarbios trys savybės: aistra, atsakomybės jausmas, intuicija (Augenmass). Aistra - *idėjiškumo* (Sachlichkeit) prasme: aistringas atsidavimas "reikalui" ("Sache"), Dievui arba demonui, iš kurio tas reikalas kyla. Aistra ne tos vidinės būsenos, kurią mano velionis draugas Georgas Simmelis vadino "steriliu susijaudinimu", prasme. Ši būsena būdinga tam tikram intelektualų, pirmiausia rusų intelektualų (bet ne jiems visiems!) tipui. Ši būsena dabar, šiame karnavale, besipuikuojančiame iš' idžiu "revoliucijos" vardu, stipriai reiškiasi ir mūsų intelektualuose: pasiklystanti tuštumoje "intelektualiai įdomaus" romantika be jokio jausmo. Nes vien aistros, kaip autentiškai ji bebūtų išgyvenama, nepakankama. Ji nedaro žmogaus politiku, jeigu neturi veiklos pagrindinės kelrodės žvaigždės: *atsakomybės* šiam reikalui. O tam reikia - ir tai yra lemiamą politiko psichologinė savybė - *intuicijos* (Augenmass). Tai sugebėjimas ramiai ir viduje susikaupus leisti save veikti realybei, taigi distancija daiktų ir žmonių atžvilgiu. "Distancijos trūkumas" kaip toks yra viena mirtinų bet kurio politiko nuodėmių. Tai viena tų savybių, kurių ugdymas būsimuosiuose mūsų intelektualuose padarys juos netikusius politikai. Nės problema tokia: kaip į tą pačią sielą įsprauti ir karštą aistrą, ir šaltą nuovoką? Politiką darome galva, o ne kitomis kūno ar sielos dalimis. Ir vis dėlto atsidavimas politikai (jeigu tai ne lengvabūdiškas intelektualinis žaidimas, bet žmogiškai autentiška veikla) gali gimti tik iš aistros ir misti tik jos syvais. Taip tvirta<sup>1</sup> tramdyti sielą, kaip tai daro aistringas politikas, tuo skirdamasis nuo "steriliai susijaudinusio" politinio diletanto, įgalina tik pripratimas prie distancijos - visomis šio žodžio prasmėmis. Politinės "asmenybės" jėga pirmiausia reiškia šių savybių turėjimą.

Todėl kas dieną ir kas valandą politikas turi savyje įveikti visai trivialių

ir perdėm žmogišką priešą: paprasčiausią *tuštybę*. Ji yra mirtinas visokio atsidavimo reikalui ir visokios distancijos priešas. Šiuo atveju - distancijos savęs atžvilgiu priešas.

Tuštybė - labai paplitusi savybė, ir gal nėra nė vienō, kuris jos neturėtų. Ir akademinuose sluoksniuose, mokslininkų tarpe ji yra savotiška profesinė liga. Tačiau būtent tarp mokslininkų, kad ir kaip antipatiškai bepasireikštų, ji yra palv ginti nekalta. Ta prasme, kad paprastai netrukdo mokslinei veiklai. Politikas - visai kas kita. Jis veikia, siekdamas *galios* kaip būtinos priemonės. Todėl "galios instinktas" ("Machtinstinkt") - kaip jis paprastai vadinamas - yra viena jo normalių savybių. Politikas nusikalsta savo pašaukimo šventajai dvasiai, kai šis galios siekimas darosi *nedalykiškas* (unsachlich). Tapdamas grynai asmenišku svaiginimusi, užuot tarnavęs tik "reikalui". Nes galų gale politikoje tėra tik dvi mirtinos nuodėmės: nedalykiškumas ir - dažnai, tačiau ne visada jam tapatus - neatsakingumas. Tuštybė - poreikis, kad tave kiek galima geriau matytų priešakiniame plane - dažniausiai sugundo politiką padaryti vieną iš dviejų arba abi nuodėmes. Juolat kad demagogas priverstas skaitytis su "poveikiu". Būtent todėl jam nuolat gresia pavojus - tapti aktoriumi ir lengvabūdiškai žiūrėti į savo veiksmų pasekmes: domėtis tik savo daromu "įspūdžiu". Jo nedalykiškumas skatina vietoje tikros galios siekti tariamos galios spindesio. Jo neatsakingumas skatina jį mėgautis galia dėl galios, galia be jokio turiningo tikslo. Nes nors, arba, greičiau, būtent todėl, kad galia yra būtina priemonė, o todėl galios siekimas - viena varomųjų bet kokios politikos jėgų, - nėra pražūtingesnio politinės jėgos išskrypimo už išsišokėlišką gyrimąsi valdžia ir gėrėjimąsi savimi, jaučiant savo valdžią. Aplamai nėra pražūtingesnio išskrypimo už grynos galios garbystimą. Grynas "galios politikas" ("Machtpolitiker"), kurį ir mūsųose bandoma paversti uoliai praktikuojamo kulto objektu, gali stipriai veikti, tačiau jo veikla yra tuščia ir beprasmiška. Čia "galios politikos" (Machtpolitik) kritikai yra visiškai teisūs. Matydami, kaip tipiškai šio nusistatymo atstovai patiria staigų vidinį krachą, galėjome pajusti, koks vidinis silpnumas ir bejėgiškumas slypi už šių išdidžių, tačiau visiškai tuščių gestų. "Galios politika" yra niekingas ir paviršutiniškas požiūris į žmogaus veiklos prasmę, neturintis nieko bendro su žinojimu apie visos veiklos ir ypač politinės veiklos tragizmą.

Pagrindinis visos istorijos faktas (to mes čia smulkiau neįrodinėjome) - tai, kad galutinis politinės veiklos rezultatas dažnai, tiksliau, nuolatos esti visiškai neadekvatus, dažnai tiesiog paradoksalus jos pradinės prasmės atžvilgiu. Tačiau dėl šios priežasties politinė veikla negali apsieiti be šios prasmės - tarnavimo *reikalui* (Sache). Kitaip ta veikla neturės vidinės atmosferos. *Kaip* turi atrodyti reikalas, kuriam tarnaudamas, politikas siekia galios ir tą galią praradoja, - tikėjimo dalykas (Glaubenssache). Galima tarnauti nacionaliniams arba bendražmogiškiems, socialiniams ir etiniams, arba kultūros, pasaulietiniams arba religijos tikslams. Politiką gali įkvėpti stiprus tikėjimas "pažanga" - nesvarbu kokia prasme. Tačiau politikas gali ir šaltai atmesti tokį tikėjimą. Politikas gali pretenduoti tarnauti išėjai arba iš principo atmesti tokią pretenziją ir siekti tarnauti kasdienybės išoriniams tikslams. Bet kuriuo atveju tikėjimas kuo nors būtinas. Kitaip ir įspūdingiausias pažiūrėti politines pergales slegia - tai tikra tiesa - tvarinio niekingumo prakeikimas.

Tuo, kas pasakyta, jau pradėjome nagrinėti paskutinę problemą tarp gvildenamų ši vakarą: politikos kaip "reikalo" ("Sache") *etosą*. Kokia politikos paskirtis, nepriklausomai nuo jos tikslų, dorovinėje gyvenimo ekonomijoje (innerhalb der sittlichen Gesamtwirtschaft der Lebensführung)? Kokia, taip sakant, jos gimtoji etinė vieta? Čia, žinoma, susiduria pasaulėžiūros, iš kurių galų gale būtina *pasirinkti*. Tad kupini ryžto imkimės problemos, kuri pastaruoju metu vėl iškelta - mano nuomone, visai neįteisingu būdu.

Pirmiausia apvalykime ją nuo visai trivialios falsifikacijos. Pirma, etika gali suvaidinti doroviškai nelemtą vaidmenį. Imkimės pavyzdžių. Retai rasite, kad vyriškis, nusigręžęs nuo vienos moters ir pamilęs kitą, nejaustų poreikio pasiteisinti pats prieš save sakydamas: ji buvo neverta mano meilės. Arba: ji mane apvytlė, arba dar ką nors panašaus. Tai neriteriška, - kai negana tos grynos lemties, kad vyras nebe...yli moters, o ji turi tai pakelti, - dar bandoma susigalvoti sau "pateisinimą". Tai ypač žema - pretenduoti būti teisiam ir, be nelaimės, dar užkrauti moteriai kaltę. Lygiai taip pat elgiasi ir pergalingas erotinis konkurentas: priešininkas yra menkavertis, kitaip jis juk nebūtų pralaimėjęs. Savaimė suprantama, su tokia pat situacija susiduriame, kai po sėkmingo karo nugalėtojas be jokios gėdos ir nepakęsdamas jokių prieštaravimų teigia: aš nugalėjau, nes aš buvau teisus. Arba, kai karo baisumų dvasiškai palaužtas žmogus tiesiai nesako: to man buvo per daug, - bet dabar jaučia poreikį pasiteisinti prieš save dėl nuovargio nuo karo, priskirdamas sau visai kitokią savijautą: aš negalėjau išverti karo baisumų todėl, kad turėjau kautis už nedorą reikalą. Kietas ir narsus vyras po karo nieškos kaip sena boba "kaltų". Juk karo priežastis - visuomenės struktūra. Jis pasakys priešui: "Mes karą pralaimėjome, jūs jį laimėjote. Tai jau buvo. Dabar, atsakomybės prieš *ateitį* akivaizdoje, kuri pirmiausiai gula ant nugalėtojo pečių, kalbėkime apie tai, kokias reikia padaryti išvadas dėl *dalykinių* interesų. Tų, dėl kurių kariavoime". Visa kita yra žema ir atsikeršija. Nacija dovanoja, kai pažeidžiami jos interesai. Pažeminimo ji neatleidžia, ypač kai jos garbė pažeidžiama su tokiu šventeivišku priekabumu. Doroviškai nepalaidojus karo, kiekvienas naujas dokumentas, paskelbtas praėjus dešimtmečiams, vėl kelia klyksmus, žeminančius patį rėksnį, neapykantą ir pyktį. Karą gali *doroviškai* palaidoti tik dalykiškumas ir riteriškumas, o pirmiausiai - *orumas* (Würde). Tiktai ne "etika", kuri iš tiesų reiškia, kad abi pusės stokoja savigarbos. Užtuot užsiėmę politika - ateitimi - ir atsakę už ją, jos užsiima politiškai steriliais (todėl, kad jie neišsprendžiami) klausimais dėl kaltės praeityje. Jeigu egzistuoja toks dalykas kaip politinė kaltė, tai ją užsitraukia tas, kuris tokiais klausimais užsiima. Be to, jais užsiimant, liks nepastebėta, kaip visą problemą nešvengiamai falsifikuoja grynai materialiniai interesai. Nugalėtojas suinteresuotas žauti kuo didesnę moralinę ir materialinę naudą. Nugalėtasis viliasi išsilygsias sau naudos, prisipažindamas esąs kaltas. Jei kas nors ir "*niekinga*", tai būtent šios manipuliacijos. Tokios šio "etikos" kaip "teisimosi" priemonės panaudojimo pasekmės.

O koks gi tikrasis etikos ir politikos santykis? Ar tarp jų visai nėra nieko bendra, kaip kažkada buvo pasakyta? Ar atvirkščiai - politinei veiklai galioja "ta pati" etika, kaip ir bet kuriai kitai veiklai? Kartais manoma, kad abu šie teiginiai yra griežtai alternatyvūs: teisingas arba vienas, arba kitas.

Tačiau ar tikrai kuri nors pasaulio etika gali iškelti *vienodo* turinio normas erotiniams ir prekybiniais, šeimyniniams ir tarnybiniais santykiams, žmogaus santykiams su žmona, daržovių pardavėja, sūnum, konkurentu, draugu, teisiamuoju? Ar tikrai etiniams reikalavimams politikai neturi reikšmės, kad politika naudojasi labai specifiška priemone - galia, už kurios slypi *prievara*? Ar mes nematome, kad bolševikų ar spartakininkų (23) ideologai būtent todėl, kad panaudoja šią politikos priemonę, gauna *lygiai tokius pat* rezultatus, kaip ir koks nors karinis diktatorius? Kuo, išskyrus diktatoriaus personažą ir diletantizmą, skiriasi darbininkų ir kareivių tarybų valdžia nuo bet kurio serojo raugo diktatoriaus valdžios? Kuo daugumos tariamai naujos etikos atstovų polemika, nukreipta prieš jų priešininkus, skiriasi nuo kurių nors kitų demagogų polemikos? Mums sako: tauriais siekais! Gerai. Tačiau svarbu būtent priemonės, nes į siekių taurumą lygiai taip pat subjektyviai sąžiningai pretenduoja puolami priešininkai. "Kas griebiasi kalavijo, nuo kalavijo žus", o kova - visur kova. Taigi *Pamokslo nuo kalno* etika? *Pamokslas* nuo kalno - turime omenyje absoliučią Evangelijos etiką - daug rimtesnis dalykas, negu mano tie, kurie šiandien mielai cituoja šiuos įsakymus. Su *Pamokslu* nuo kalno negalima juokauti. Jam galioja tai, kas buvo pasakyta apie priežastingumo principą moksle: tai ne fiaktas, kurį galima savo nuožiūra sustabdyti, kad panorėjęs įliptum ar išliptum. *Pamokslo* nuo kalno prasmė, jeigu ji netrivializuojama, tokia: viskas arba nieko. Imkime, pvz., pasakojimą apie turtingą jaunuolį: "jis išėjo nuliūdęs, nes buvo labai turtingas". Evangelijos įsakymas besąlygiškas ir vienareikšmis: atiduok, ką turi - absoliučiai *viską*. Politikas pasakys: tai socialiai beprasmiškas reikalavimas, kol jis netaikomas *visiems*. Taigi: apmokestinimas, nusavinimas, konfiskavimas - žodžiu, *prievara* ir tvarka *visiems*. Etikos taisyklė to *visai* nereikalauja, štai jos esmė. Arba: "Atsuk kitą skruostą!" Besąlygiškai, nelyg klausdamas, ar tas, kuriam atsuki, yra teisus suduodamas. Tai orumo neturėjimo etika (darant išimtį šventajam). Tai reiškia: reikia būti šventam *viskuo*. Bent jau norėti tokiu būti: gyventi kaip Jėzus, apaštalai, šventasis Pranciškus Asyrietis ir kitos panašūs. Tik *tada* ši etika prasminga ir yra orumo išraiška. *Kitaip* - ne. Nes jeigu akosmistinė (24) meilės etika skelbia nespriešinimą blogiui *prievara*, tai politikas šį priesaką supranta atvirkščiai: tu *privalai* pasipriešinti blogiui *prievara*, kitaip tu *atsakai* už blogio pergalę. Norintys vadovautis Evangelijos etika tevingia streiku, nes jie yra *prievara*, ir teina į geltonąsias profsajungas. Visų pirma, tegul nekalba apie tokius dalykus kaip "revoliucija". Juk ta etika vis dėlto nemoko, kad būtent pilietinis karas yra vienintelis teisėtas karas. Pacifistas, besivadovaujantis Evangelija, neims į rankas ginklų arba numes į šalį. Taip daryti Vokietijoje buvo rekomenduojama kaip etinė pareiga, siekiant užbaigti šį karą ir drauge - visus karus. Politikas pasakytų: vienintelis tikras būdas diskredituoti karą visai *apžvelgiamai* ateičiai būtų status quo taika. Tuomet tautos savęs paklaustų: dėl ko vyko karas? Tada karas būtų laikomas absurdu. Bet tai dabar neįmanoma. Nes nugalėtojams, bent daliai jų, jis duos politinius dividendus. O už tai atsakingas toks elgesys, kuris mums padarė negalimą bet kokią pasipriešinimą. Dalį, kai baigsis nuovargio laikai, *ne karas bus diskredituotas, bet taika*. Tokia absoliučios etikos pasekmė.

Pagaliau - pareiga sakyti tiesą. Absoliučioje etikoje ši pareiga yra



besąlygiška. Taigi daroma išvada: skelbti visus, visų pirma savo šalį kaltinančius dokumentus. O šių vienašališkų publikacijų pagrindu - vienašališkai, besąlygiškai, neatsižvelgiant į pasekmes prisipažinti kaltais. Politikas manys, kad tai toli gražu nepadeda atskleisti tiesos. Atvirkščiai, aistrų kurstymas ir piktnaudžiavimas jomis sutrukdys išaiškinti tiesą. Tik visapusiškas planingas tyrimas, atliktas nesuinteresuotų asmenų, galėtų būti vaisingas. Bet kokią kita veikseną taip besielgiančiai nacijai gali turėti pasekmes, kurių nebus galima atitaisyti dešimtmečiais. Tačiau absoliuti etika *nesidomi* "pasekmėmis".

Ir tai yra svarbiausia. Mes turime įsisąmoninti, kad bet kuri etiškai orientuota veikla gali vadovautis viena *dviejų* visiškai skirtingų, nesutaikomai priešingų maksimų. Veikla gali vadovautis arba "nusistatymo etika" ("gesinnungsethisch") arba "atsakomybės etika" ("verantwortungsethisch"). Tuo nenoriu pasakyti, kad nusistatymo etika yra tapati neatsakingumui, o atsakomybės etika - įsitikinimų neturėjimui. Ne apie tai kalbu. Tačiau didžiulis skirtumas, ar vadovaujamosi nusistatymo etikos maksima, ar atsakomybės etikos maksima. Pirmuoju atveju, religiškai tariant, "krikščionis daro tai, kas teisinga, o pasekmes palieka Dievo nuožiūrai". Antruoju atveju prisiimama atsakomybė už (numatomas) savo veiksmų *pasekmes*. Įsitikinusiam sindikalistui, besilaikančiam nusistatymo etikos, gali kaip nori aiškinti, kad dėl jo veiklos padidės reakcijos šansas sustiprės jo klasės spauda, bus stabdomas jos kilimas. Visi šie argumentai nepadarys jam jokie įspūdžio. Jeigu veiksmo, plaukiančio iš gryo nusistatymo, pasekmės blogos, už tai, anot jo, atsako ne veikiantysis, o pasaulis, kitų žmonių kvailumas arba Dievo, kuris juos tokius sutvėrė, valia. Atsakomybės etikos šalininkas, priešingai, skaitosi būtent su šiais dažniausiai pasitaikančiais žmogaus trūkumais. Jis, kaip teisingai sakė Fichtė, neturi jokios teisės remtis prielaida, kad žmonės geri ar tobuli. Jis nesijaučia turįs teisę atsakomybę už savo veiklos pasekmes, kiek galėjo jas numatyti, suversti kitiems. Jis pasakys: šitos pasekmės priskirtinos mano veiklai. Nusistatymo etikos šalininkas jaučiasi esąs "atsakingas" tik už tai, kad gryojo nusistatymo liepsna neužgestų. Pvz., protesto prieš socialinės santvarkos neteisingumą liepsna. Jo iracionalių (vertinant galimas pasekmes) veiksmų tikslas - nuolat kurstyti šią liepsną. Šie veiksmai gali ir privalo turėti tik pavyzdžio vertę.

Tačiau ir tuo problema dar neišsemta. Jokia pasaulio etika neapeina to fakto, kad daugeliu atvejų, siekiant "gerų" tikslų, tikstomasi su doroviškai abejotinomomis ar bent jau pavojingomis priemonėmis, arba ir su blogų šalutinių padarinių tikimybe. Ir jokia pasaulio etika negali pasakyti, kada ir koku mastu etiškai geras tikslas pateisina etiškai pavojingas priemones ir šalutines pasekmes.

Politikoje lemiama priemonė yra prievarta; kokia didelė gali būti etinė įtampa tarp priemonės ir tikslo, matyti iš tokio pavyzdžio. Kaip visi žino, revoliuciniai socialistai (Zimmerwaldo grupė) jau karo metu išpažino principą, kurį galima tiksliai suformuluoti taip: "Kai mums tenka rinktis, ar dar keleri metai karo ir po to revoliucija, ar tuoj pat taika ir jokios revoliucijos, mes pasirenkame dar keletą metų karo!" Į kitą klausimą - "ką gali duoti ši revoliucija?" - kiekvienas išsimokslinęs socialistas atsakytų, kad negali būti ir kalbos apie perėjimą prie ūkinės santvarkos, kurią galima būtų pavadinti

societinė pagal jo supratimą; kad vėl atsirasų būtent buržuazinė ūkinė santvarka, tik apsivaliusi nuo feodaliųjų elementų ir dinastinių liekanų. Tad dėl šio kuklaus rezultato - "dar keletas metų karo!" Čia gal leistina pasakyti, kad net labai tvirtai prisilaikant socialistinių pažiūrų galima būtų atmesti tikslą, reikalaujantį tokių priemonių. Tačiau būtent tokią situaciją turime bolševizmo bei spartakizmo ir apskritai visokio revoliucinio socializmo atveju. Tad, žinoma, labai juokinga, kai pastarųjų atstovai iš dorovinių pozicijų smerkia senojo režimo "politikus smurtininkus" ("Gewaltpolitiker"). Smerkia už tokių priemonių panaudojimą, kurias smerkiantieji patys naudoja, - kad ir kaip teisūs jie būtų, atmesdami smerkiamųjų tikslus.

Atrodo, į šią priemonių pateisinimo tikslais problema turi suduoti ir nusistatymo etika aplamai. Ir iš tikrųjų, ji loginiu požiūriu turi tik vieną galimybę: *atmesti bet koki* veiksmą, kuris naudojasi doroviškai pavojingomis priemonėmis. Loginiu požiūriu. Realybėje, žinoma, mes vis iš naujo patiriame, kaip nusistatymo etikos šalininkas staiga pavirsta chiliaštinu pranašu (25). Pavyzdžiui, tie, kurie ką tik skelbė "meilę prieš smurtą", kitą akimirką šaukiasi prievartos - *paskutinės* prievartos, kad sunaikintų *bet kokią* prievartą. Lygiai taip mūsų kariškiai sakydavo kareiviams prieš puolimą: tai esąs paskutinis puolimas, juo būsianti iškovota pergalė ir taika. Nusistatymo etikos šalininkas nepakelia pasaulio etinio iracionalumo. Jis yra kosminis-etinis "racionalistas". Kiekvienas iš Jūsų, kas skaitė Dostojevskį, prisimena sceną su Didžiuoju Inkvizitoriumi, ten ši problema išdėstyta labai taikliai. Neįmanoma sutaikyti nusistatymo etikos su atsakomybės etika. Jeigu principui, jog tikslas pateisina priemones, daromos kokios nors nuolaidos, etiniu dekretu neįmanoma nustatyti, koks tikslas kokias priemones turi pateisinti.

Mano kolega F.W.Försteris, kurį aš pats labai gerbiu dėl neabejotinai sąžiningo nusistatymo, nors kaip politikas jis yra man, žinoma, kategoriškai nepriimtinas, mano išvengęs šių keblumų. Savo knygoje jis iškelia paprastą tezę: iš gėrio gali kilti tik gėris, iš blogio - tik blogis. Jeigu taip, žinoma, visa ši problematika neegzistuoja. Tačiau vis dėlto keista, kad praėjus 2500 m. po Upanišadų pasaulio šviesą dar galėjo išvysti tokia tezę. Juk ne tik visa pasaulinės istorijos eiga, bet ir bet kuri bešališka kasdienės patirties analizė rodo visai ką kita. Visos pasaulio religijos išsivystė būtent todėl, kad tikrovėje yra priešingai. Seną seną teodicėjos problemą galima suformuluoti klausimu: kaip jėga, apie kurią sakoma, kad ji yra ir gera, ir visagalė, galėjo sutverti tokį iracionalų pasaulį su neužtarnautomis kančiomis, nebaudžiamomis piktadarybėmis ir nepataisomomis kvailybėmis? Arba ji ne visagalė, arba ne gera, arba gyvenimas paklūsta visai kitokiems atpildo bei atsiteisimo principams. Tokiems, kuriuos mes galime išsiaiškinti metafizinės interpretacijos būdu. arba ir tokiems, kurių mes niekuomet nepajėgsime išsiaiškinti. Šita problema - pasaulio iracionalumo patirtis - buvo varomoji visos religijos raidos jėga. Iš šios patirties išaugo indų karmos teorija, persų dualizmas, įgimtos nuodėmės, predestinacijos ir Deus absconditus (26) koncepcijos. Ir senieji krikščionys labai gerai žinojo, jog pasaulį valdo demonai, o kas prasideda su politika, t.y. naudojasi galia ir prievarta kaip priemonėmis, sudaro sutartį su velniu. Jo darbas jau *nebegalioja* tiesa, kad iš gėrio gali kilti tik gėris, iš blogio - tik blogis. Dažnai atvirkščiai. Kas to nemato, yra vaikas politikoje.

Religinė etika skirtingais būdais prisiderino prie to fakto, kad mes esame skirtingose, skirtingiems įstatymams pavaldžiose gyvenimo santvarkose (Lebensordnungen). Helenistinis politeizmas aukojo tiek Afroditei, tiek ir Herai, tiek Dionisui, tiek ir Apolonui, ir žinojo, jog jie dažnai pykosi. Induistinė gyvenimo santvarka kiekvienai profesijai nustatė atskirą etinį įstatymą - darlą - ir visiems laikams atsiyrė tas profesijas kastomis, suskirstė jas į griežtą rangų hierarchiją. Gimusiajam nebuvo kur dingti iš šios hierarchijos, išskyrus atgimimą sekantčiame gyvenime. Sykiu skirtingos profesijos atsidūrė skirtingame nuotolyje nuo aukščiausių religinių išganymo vertybių. Tai induistinę gyvenimo santvarką įgalino formuluoti kiekvienos kartos darlą - pradėdant asketais ir bramanais, baigiant vagimis ir prostitutėmis - pagal profesijos immanentinius dėsniumus (immanenten Eigengesetzlichkeiten). Tame tarpe karui ir politikai. Kaip karas įjungiamas į gyvenimo santvarkų visumą, rasite "Bhagavadgitoje", Krišnos ir Ardžunos dialoge: "daryk tai, kas būtina". T.y. atlik pareigas, išplaukiančias iš karių kastos daromos bei jos taisyklių. Atlik "darbą", kuris objektyviai būtinas karo tikslui pasiekti. Pagal šį tikėjimą, tai nekenkia religiniam išganymui, bet tarnauja jam. Indros dangus didvyriškai žuvusiam indų kariui nuo senovės buvo kaip pat garantuotas, kaip ir Valhala germanų kariui. Tačiau nirvaną anas paniekinų lygiai taip pat, kaip ir šis - krikščioniškąjį rojų su angelų chorais. Toks etikos specializavimas įgalino indų etiką nuosekliai traktuoti politiką, šį karalių meną, atsižvelgiant tik į vidinius politikos dėsnius ir net radikaliai juos sustiprinant. Indų literatūroje tikrai radikalaus "makiavelizmo" (populiariaja šio žodžio prasme) klasikinis atstovas yra "Kautalija Artasastra" (iš ikikrikščioniškų, matyt, Čandvaguptos laikų). Palyginti su ja Machiavellio "Kunigaikštis" yra niekai. Katalikiškoje etikoje, kuriai, beje, artinas profesorius Försteris, kaip žinia, egzistuoja speciali etika - "consilia evangelica" (27) tiems, kurie turi švento gyvenimo dovaną. Čia greta vienuolio, neturinčio teisės pralieti kraują bei gvieštis uždarbio, matome dievobaimingą riterį ir dievobaimingą biurgerį, kurie turi teisę: vienas - į viena, kitas - į kita. Etikos gradacija ir jos įjungimas į išganymo doktrinos organizmą čia ne toks nuoseklus, kaip Indijoje. Taip, beje, ir turėjo bei galėjo būti, priėmus krikščioniškojo tikėjimo prielaidas. Pasaulio prigimtinio nuodėmingumo idėja palyginti lengvai leido įjungti į etiką prievartą kaip priemonę tramdyti nuodėmei ir pražudantiems sielas eretikams. Tačiau pamoklo nuo kalno akosmistiniai, grynojo nusistatymo etikos reikalavimai ir jais paremta prigimtinė teisė kaip absoliutus reikalavimas išsaugojo savo revoliucionizuojančią jėgą ir gaivališkai pasireiškėdavo beveik visais socialinių sukurtimų laikais. Iš šių idėjų, tarp kitko, kilo radikali pacifistinė sektos. Viena jų, kvakeriai, pabandė Pensilvanijoje įkurti valstybinį darinį, nenaudojantį prievartos prieš išorines jėgas. Šis eksperimentas baigėsi tragiškai: prasidėjus karui dėl nepriklausomybės už jų idealus, kvakeriai negalėjo įsijungti į ginkluotą kovą. Užtat normalus protestantizmas, priešingai, absoliučiai teisino valstybę (taigi prievartą kaip priemonę) kaip Dievo steiginį, ypač teisėtos vyresnybės valdomą valstybę. Liuteris atpalaidavo paskirą asmenį nuo etinės atsakomybės už karą ir užkrovė ją vyresnybei. Anot Liuterio, paklusimas vyresnybei niekada negali būti nuodėmingas, išskyrus tą atvejį, kai kliudomi tikėjimo reikalai. Tuo tarpu kalvinizmas iš principo pripažino

prievartą kaip priemonę tikėjimui ginti, t.y. religinį karą, kuris nuo pat pradžių buvo gyvybinis islamo elementas. Taigi matome, kad politinės etikos problemą iškėlė visai ne šiuolaikinis, iš renesansinio herojų kulto kilęs netikėjimas. Šią problemą - tiesa, nevienodai sėkmingai - sprendė visos religijos. Iš to, kas pasakyta, plaukia, kad kitaip ir negalėjo būti. Tai, kas lemia visų etinių politikos problemų specifiką - *teisėtos prievartos* panaudojimas žmonių bendruomenėse.

Kas tik pasinaudoja šiomis priemonėmis, nesvarbu, kokiems tikslams, - o tai daro kiekvienas politikas, - tuoj susiduria su specifinėmis pasekmėmis. Tai ypač tinka religiniams ir revoliuciniams kovotojams už tikėjimą. Kaip pavyzdį ramiai galima imti dabartį. Kas nori žemėje prievarta įgyvendinti absoliutų teisingumą, tam reikalingi pagalbininkai - žmonių "aparatas". Jeigu jis nepažadės šio "aparato" darbuotojams išorinių ir vidinių premijų - atpildo danguje arba žemėje - "aparatas" neveiks. Galimos vidinės premijos šiuolaikinė - klasių kovos sąlygomis - neapykantos ir pavydo išliejimas, kerštas, pseudoetinis savo teisumo įrodymas. Kitaip sakant, poreikio apjuodinti priešininką ir kenkti jam patenkinimas. Išorinės premijos: nuotyčiai, pergalė, grobis, galia ir šiltos vietelės. Lyderio sėkmė visiškai priklauso nuo to, kaip funkcionuoja šis "aparatas", ir todėl nuo *pastarojo*, o ne nuo jo paties motyvų. Taigi nuo to, kad pagalbininkams - raudonajai gvardijai, šnipams, agitatoriams, kurių jam reikia, - tas premijas *nuolat* būtų galima parūpinti. Tad tai, ką lyderis tokiomis veiklos sąlygomis faktiškai pasiekia, priklauso ne nuo jo, bet daugiausiai nuo etiškai žemų jo pagalbininkų veiklos motyvų. Šie motyvai gali būti tramdomi tik tol, kol bent dalį pagalbininkų (tikriausiai niekada ji nesudaro daugumos) įkvepia nuoširdus tikėjimas lyderio asmeniu bei jo idėja. Tačiau šis tikėjimas, net kai jis subjektyviai nuoširdus, daugeliu atvejų iš tiesų tėra vis tik keršto, galios, grobio ir "šiltų vietų" troškimo etinis "pateisinimas". Apie tai nekalbėsime, nes ir materialistinis istorijos supratimas nėra tas fiakras, į kurį bet kur galima įlipti, jis nesustoja ir prieš revoliucionierius! Kas dar svarbiau, po emocionalios revoliucijos ateina tradicinė *kasdienybė*. Tikintis herojus ir visų pirma pats tikėjimas išnyksta arba, kas dar veiksmingiau, tampa politinių filisterių ir technikų standartinės frazeologijos dalimi. Šita permaina ypač greitai įvyksta, kai kovojama dėl idėjos, ne tokiai kovai paprastai vadovauja arba ją inspiruoja tikri *vadai* - revoliucijos pranašai. Juk ir čia, kaip ir bet kuriame vadovo aparate, viena sėkmės sąlygų yra dvasinė proletarizacija vardan "drausmės", formalizacija ir dalykiškumas. Todėl kovotojo už idėją pagalbininkai, atsidūrę valdžioje, ypač lengvai išsigimsta į paprasčiausią šiltų vietų įnamių sluoksnį.

Kas nori užsiimti politika apskritai ir juolab profesionaliai, turi įsisąmoninti tuos etinius paradoksus ir savo atsakomybę už tai, kuo taps *pats*, susidūręs su jais. Kartoju - jis prasideda su šėtoniškomis jėgomis, tūnančiomis visokioje prievartoje. Didieji gerumo ir akosminės meilės žmoniems virtuožai, tiek kilę iš Nazareto ar iš Asyžiaus, tiek iš Indijos karalių pilių, nesinaudojo politine priemone - prievarta. Jų karalystė buvo "ne šio pasaulio". Vis dėlto jie veikė ir veikia šiame pasaulyje, ir Platonas Karatajevas bei Dostojevskio šventųjų personažai vis dar yra jų adekvačiausios rekonstrukcijos. Kas siekia išganyti savo sielą ir išgelbėti kitų sielas, tas nesuka politikos keliu. Politikos uždaviniai visai kiti, jie išsprendžiami tik

pasitelkiant prievartą. Politikos genijaus arba demono santykiai su meilės dievu, taip pat su krikščionių Dievo bažnytiniu pavidalu, yra įtempti. Šita įtampa bet kada gali virsti neišsprendžiamu konfliktu. Žmonės tai žinojo ir bažnyčios viešpatavimo laikais. Daug sykių Florencijai buvo uždedamas interdiktas, bet jos piliečiai kovojo prieš bažnyčios valstybę, nors interdiktas anais laikais turėjo žmonėms kur kas didesnę galią negu kantiškojo etinio sprendimo "šaltas pritarimas" (Fichtės žodžiais tariant). Pasiremdamas tokiomis situacijomis, Machiavellis vienoje puikioje vietoje (jei neklystu, "Florencijos istorijoje") vaizduoja, kaip vienas jo herojų giria tuos piliečius, kuriems gimtojo miesto didybė buvo svarbiau už sielos išganymą.

Jeigu vietoje "gimtasias miestas" arba "tėvynė", kas nūnai ne kiekvienam reiškia tą patį, pasakysite "socialistinė ateitis" arba "būsimoji visuotinė taika", tuomet problemai suteiksite šiuolaikinį pavidalą. Nes viskas, ko siekiama politine veikla, besinaudojančia prievarta kaip priemone ir besivadovaujančia atsakomybės etika, kelia pavojų "sielos išganymui". Bet jeigu Jūs savo tikslus siekiate, besivadovaudami nusistatymo etika, kaip kovotojai už savo tikėjimą, Jūs galite pakenkti savo tikslui ir diskredituoti jį daugeliui kartų, - nes Jūs stokojate atsakomybės už pasekmes. Juk šiuo atveju veikėjas nieko nenutuokia apie tas šėtoniškas jėgas, su kuriomis susiduria. Šios jėgos nepermdaujamos, nes sukelia tokias jo veiklos pasekmes (net ir jo paties sieloje), prieš kurias veikėjas yra bejėgis, jeigu tų jėgų nemato. "Velnias senas". Bet posakyje "tad pasenkite, kad jį perprastumėte" kalbama ne apie metus, ne apie amžių. Ir man niekuomet nepatikdavo diskusijose būti vertinamam pagal gimimo datą. Tačiau ir tai, jog kažkam yra dvidešimt, o man virš penkiasdešimt, negali mane priversti tai laikyti nuopelnu, prieš kurį aš turėčiau pagarbiai apmirti. Pagarbą pelno ne amžius, bet dalykiškas nesentimentalus požiūris į gyvenimo realijas; sugebėjimas jas atlaikyti ir dvasinė branda, be kurios tai neįmanoma.

Tikrai, politika daroma galva, tačiau, žinoma, ne vien galva. Čia nusistatymo etikos šalininkai visiškai teisūs. Tačiau niekam negalima nurodyti, ar veikti pagal nusistatymo etiką, ar pagal atsakomybės etiką, ir kada laikytis vienos ar kitos. Galima pasakyti tik viena: jeigu šiais, anot Jūsų, "nesteriliais" jaudulio laikais (tačiau susijaudinimas toli gražu ne visada yra tikra aistra) staiga masiškai kaip iš žemės ima dygti nusistatymo politikai (Gesinnungspolitiker) su šūkiu: "ne aš, o pasaulis yra kvailas ir žemas, už pasekmes atsakau ne aš, o kiti, kuriems aš tarnauju ir kurių kvailumą bei niekingumą aš išrausiu", - aš sakau atvirai: pirmiausiai klausiu, kokia vidinė jėga slypi už šios nusistatymo etikos. Ir mano įspūdis toks: devyniais atvejais iš dešimties aš turiu reikalą su vėjavaikiais, kurie realiai neįaučia, ko imasi, o tik svaiginasi romantiškomis sensacijomis. Manęs kaip žmogaus tai nedomina ir visai nesukrečia. Nepalyginamai stipriau sukrečia, kai subrendęs žmogus - nesvarbu, senas ar jaunas, - kuris realiai ir visa sieia jaučia atsakomybę už pasekmes ir veikia pagal atsakomybės etiką, tam tikroje situacijoje pareiškia: "aš taip manau, ir negaliu kitaip" (ich kann nicht anders, hier stehe ich")(28). Štai kas yra žmogiškai autentiška ir kas žavi. Nes tokioje situacijoje gali atsidurti kiekvienas iš mūsų, kurio siela gyva.

Šiuo atžvilgiu nusistatymo etika ir atsakomybės etika nėra absoliučios priešingybės, jos papildo viena kitą, tik kartu sukurdamos tikrą žmogų, galinti turėti "pašaukimą politikai".

Gerbiamoji auditorija, pakalbėkime šiuo klausimu po dešimties metų. Jeigu tuomet, kaip aš, deju, dėl daugelio priežasčių turiu prisibijoti, jau seniai bus prasidėjusi reakcija, o iš to, ko daugelis iš Jūsų, taip pat, atvirai sakant, ir aš, norėjom ir tikėjomės, maža bus išsipildę (gal ne visiškai nieko, tačiau bent pažiūrėti mažai) - kas labai tikėtina, - tai manęs nepalauš. Tačiau tai žinoti yra sunku. Todėl aš norėčiau pamatyti, kuo "pavirs" vidine žodžio prasme tie iš Jūsų, kurie dabar jaučiasi tikrais "nusistatymo politikais" ir dalyvauja tame svaigulyje, kuris yra ši revoliucija. Būtų žavu, jeigu padėčiai nusakyti tiktų 102-asis Sekspyro sonetas:

*Aš daug sukūriau tau dainų visokių  
Tada, kai meilė buvo mums nauja:  
Lakštingalu, nakties dievaitė, suokia  
Tū: vasaros džiaugsmingos pradžioje. (29)*

Tačiau padėtis ne tokia. Kad ir kokia grupė dabar, atrodytų, laimės, mūsų laukia ne vasaros žydėjimas, bet pirmiausia atšiauri ledinė poliarinės nakties tamsa. Nes kur nėra nieko, ten ne tik kaizeris, bet ir proletaras prarado savo vėises. Kai ši naktis pradės pamažu trauktis, kas bus dar gyvas iš tų, kuriems pavasaris dabar, atrodytų, nuostabiai žydi? Kuo pavirs tuomet visų Jūsų sielos? Tūžmastis arba filisteriškumas, paprastas bukas prisi-taikymas prie pasaulio ir savo profesijos. Arba trečias ir ne pats rečiausias atvejis: bėgimas iš pasaulio į mistiką. Tai daro tie, kurie turi tam dovaną, o dažnai ir tie, kurie tik nevykusiai kankinasi dėl mados. Bet kuriuo atveju aš padarysiu tokią išvadą: jie nesubrendę savo veiklai, nesubrendę pasauliui tokiam, koks jis realiai yra, bei jo kasdienybei. Objektiviai iš tikrųjų jie neturėjo to pašaukimo politikai giliausia prasme, kurį manė turį. Geriau jie būtų kukliai ir paprastai mažame būrelyje puoselėję brolybę, o visame kitame - dalykiškai dirbę savo kasdienį darbą.

Užsiimti politika - tai aistringai ir kartu apdairiai, stipriai ir pamažu gręžti kietas lentas (Die Politik bedeutet ein starkes langsames Bohren von harten Brettern mit Leidenschaft und Augenmass zugleich). Visiška tiesa, ir tai patvirtina visa istorinė patirtis, kad įmanomi dalykai nebūtų buvę pasiekti, jeigu pasaulyje nuolat ir nuolat nebūtų buvę siekiama neįmanomo. Tačiau tas, kas gali to imtis, turi būti ne tik didvyris. Jis turi būti vadas (Führer) ir didvyris - labai paprasta šio žodžio prasme. Ir tie, kurie nėra vadai ir didvyriai, jau dabar turi apsišarvuoti dvasios stiprybe, atlaikanti visų vilčių žlugimą. Kitaip jie nepajęgs įgyvendinti ir to, kas šiandien įmanoma. Tik tas, kuris yra tikras, kad nepalauš dėl to, jog pasaulis pasirodys esąs per kvailas arba per žemas priimti tai, ką jis turi pasiūlyti; tik tas, kuris, nepaisydama viso šito, gali pasakyti: "ir vis dėlto!" - tik tas yra pašauktas politikai.

## VERTĖJŲ PASTABOS

1. Spoils (angl.) - grobis, laimėklis; USA - valstybiniai postai, kuriuos dalija laimėjusioji partija.
2. Kurija (lot. curia) - taryba ir teismas viduramžiais prie senjoro, sudaromi iš jo vasalų.
3. Civil Service Reform (angl.) - Valstybinės civilinės tarnybos reforma.
4. Maksimilianas I Habsburgas - šv. Romos imperijos imperatorius 1493-1519 metais.
5. Selfgovernment (angl.) - savivalda.
6. Noblesse de Robe (pranc.) - mantijos bajorija; titulus nusipirkę buržuazijos atstovai.
7. Cahiers (pranc.) - reikalavimai, priesakai.
8. Antantės šalių propaganda 1914-1918 m.
9. Kaizerinėje Vokietijoje.
10. Antantės šalyse.
11. 1832 m.
12. Election agent (angl.) - rinkimų agentas.
13. Demokratų partijos (USA) "štabas" Niujorke.
14. Homo novus (lot.) - naujas žmogus (prasimušęs į diduomenę).
15. Žr. 12 pastabą.
16. Caucus (angl.) - daugiareikšmis žodis iš anglų politinio žargono. Čia vartojamas "partijos organizacinio komiteto" prasme.
17. Kalbama apie autonomijos (savivaldos, angl. home-rule) suteikimo Airijai klausimą.
18. J.P. - Justice of Peace (angl.) - taikos teisėjas.
19. M.P. - Member of Parliament (angl.) - parlamento narys.
20. Žr. 1 pastabą.
21. Žr. 13 pastabą.
22. Bundesratas - "Sąjungos taryba", kurią sudaro "žemių" (land) atstovai; aukštesnieji parlamento rūmai.
23. Turima omenyje Vokietijos kairiųjų socialdemokratų organizacija "Spartako sąjunga", egzistavusi 1918-1919 metais ir tapusi Vokietijos kompartijos užuomazga.
24. Akosminė - ne šio pasaulio.
25. Chilizmas (gr. chilizmos) - religinė tikstantmetės Dievo karalystės, prasidedančios žemėje prieš pasaulio pabaigą, doktrina.
26. Deus absconditus (lot.) - paslėptas Dievas.
27. Consilia evangelica (lot.) - evangelijų petarizmas.
28. Garaioli M. Liuterio frazė, pasakyta 1521 m. Vormse posėdžiavusiame Reichstage.
29. Vertimas A. Churgino. Žr.: Šekspyras V. Drama, sonetai. - V.: Vaga, 1986. - P. 660.